Staat van Utrecht

Maatschappelijke impact van de coronapandemie in de provincie Utrecht

Een tussenstand

Staat van Utrecht

De grenzeloze impact van corona H1
Een leven met nieuwe bestanddelen H2
Verlies én gunstige vergezichten H3
Pandemie als katalysator H4
De weg naar herstel en vernieuwing H5

Inleiding

De coronapandemie heeft tot op heden als een storm door de samenleving geraasd en daarbij veel schade aangericht. De schade bestaat uit de vele doden die zijn geëist, de bedrijven die zijn omvergeblazen en de ziekte, angst, conflicten en onzekerheid die hij heeft voortgebracht. Deels heeft de storm ook positieve effecten teweeg gebracht zoals meer rust in het persoonlijke leven, meer aandacht voor de directe kring om ons heen en tijd om gedachten en wensen ten aanzien van de toekomst te hergroeperen.

Alhoewel het medio oktober 2021 nog te vroeg is om de balans op te maken van de impact die de coronacrisis heeft op de samenleving, willen we in deze special al wel proberen een voorzichtige tussenstand op te nemen. Wat is tot nu toe onderzocht en bekend over de impact? Welke conclusies durven deskundigen nu al op hun vakgebieden te trekken? We onderzoeken dit op 22 thema's binnen de domeinen: gezondheid, dagelijks leven, economie en fysiek-sociale infrastructuur. De verschillende deelonderwerpen zijn in deze special herkenbaar middels de volgende iconen:

- Gezondheid
- Dagelijks leven
- Economie
- Mobiliteit
- Cultuur, recreatie & natuur
- Milieu, water & duurzaamheid
- Veiligheid
- Wonen

Het domein fysiek-sociale infrastructuur beslaat verschillende thema's.

De breedte van de impact komt daarmee al naar voren. Dit zal in de toekomst nog verder oprekken; er zullen weinig terreinen overblijven waar de pandemie geen sporen op nalaat. Door het in kaart brengen van de veelheid aan onderwerpen hopen we tegelijkertijd ook brede bewustwording en begrip te kunnen creëren voor de gevolgen van de crisis – die kan leiden tot alertheid om problemen en kansen in een zo vroeg mogelijk stadium te herkennen.

Uiteraard focussen we zoveel mogelijk op de situatie binnen de provincie Utrecht zelf. Dit lukt maar ten dele, want veel ontwikkelingen zijn alleen landelijk (of zelfs mondiaal) in kaart gebracht. Daar waar we specifiek Utrechtse informatie en Utrechts onderzoek konden vinden, brengen we dat in beeld.

We sluiten de special af met een blik op het thema herstel en vernieuwing. We noemen een aantal aandachtspunten die in ieder geval op dit moment van belang lijken. De maatschappelijke opgave die dit alles overkoepelt zou wat ons betreft moeten luiden: Hoe kunnen herstel en vernieuwing binnen de provincie Utrecht zo worden vormgegeven dat belangrijke waarden als gezondheid, kansengelijkheid en duurzaamheid worden versterkt.

Inhoud

Inleiding **2**

1. Gezondheid: de grenzeloze impact van corona **6**

Samenvattend **7**

1.1 Ziek worden door corona: grote verschillen 8

1.2 Gevolgen voor niet-COVID patiënten 14

1.3 Vaccinaties: opluchting en problemen 16

1.4 Zorgwekkende toename psychisch onwelzijn 20

1.5 Zorgen over post-pandemische capaciteit ggz en sociaal werk 24

1.6 Evaluatie corona-ouderenzorg in Utrecht 25

2. Een dagelijks leven met nieuwe bestanddelen **27**

Samenvattend **28**

2.1 Veranderingen in het huiselijke leven 29

2.2 Schaduwkanten van dichter op elkaar leven 33

2.3 Niet naar school: kansen onder druk 34

2.4 Opmars van Het Nieuwe Werken 36

2.5 Een corona babyboom – of toch niet? 39

2.6 Nieuwe maatschappelijke scheidslijnen 42

3. Economie: verlies én gunstige vergezichten **46**

Samenvattend **47**

3.1 Economische vooruitzichten 48

3.2 Terugblik opgelopen schade 52

3.3 Financiële steunmaatregelen vanuit de overheid 54

3.4 Veranderend winkellandschap verwacht 58

4. Fysiek-sociale infrastructuur: pandemie als katalysator **60**

Samenvattend **61**

4.1 Koersveranderingen op het gebied van mobiliteit 62

4.2 Impact corona op woningmarkt zal nog moeten blijken 65

4.3 Duurzaamheidsvraagstukken integreren in herstelbeleid 66

4.4 Vrijetijdssectoren: geleden schade en nieuwe paden 68

4.5 Veiligheidsvraagstukken vanuit corona-perspectief 71

5. En dan: de weg naar herstel en vernieuwing **74**

Samenvattend **75**

5.1 Beleid gericht op herstel en vernieuwing 76

5.2 Aandachtspunten bij herstel 78

Verwijzingen **82**

Colofon **87**

De grenzeloze impact van corona H1
Een leven met nieuwe bestanddelen H2
Verlies én gunstige vergezichten H3
Pandemie als katalysator H4
De weg naar herstel en vernieuwing H5

Gezondheid:

De grenzeloze impact van corona

1

1

Gezondheid:
De grenzeloze impact van corona

Samenvattend

Van alle levensgebieden is de impact die COVID-19 op de (lichamelijke en geestelijke) gezondheid van inwoners heeft het meest ingrijpend te noemen. In de provincie Utrecht kwamen van begin 2020 tot eind augustus 2021 ruim 1.300 mensen te overlijden door het virus en zijn er 150.000 positieve test-uitslagen afgegeven.

Het virus heeft niet iedereen in gelijke mate getroffen. In 2020 waren het vooral de ouderen en mensen met chronische gezondheidsklachten die bovengemiddeld kwetsbaar bleken. Gaande het jaar werd duidelijk dat het doormaken van de corona-infectie ook bij jongeren en vitale mensen veel impact kan hebben. Niet per se in intensiteit van de klachten, maar vooral in de duur ervan. Het virus blijkt bij velen restverschijnselen achter te laten (long-COVID) die zich onder andere uiten in klachten als vermoeidheid, kortademigheid, spierpijn en concentratieproblemen. Het RIVM schat momenteel in dat maximaal 1 op de 5 personen na 4 of 5 weken nog klachten heeft.

De hoge verwachtingen rondom de vaccinatie bleken in de aanloop naar zomer 2021 niet helemaal ingelost te kunnen worden. Afgezien van het feit dat de delta-variant zich aandiende, die voor een nieuwe piek in besmettingen zorgde, blijkt niet iedereen even vaccinatie-bereid en bieden de vaccinaties ook geen absolute garantie dat men niet meer ziek wordt of besmettelijk is voor anderen. Eind augustus 2021 is in de provincie Utrecht

62% van de inwoners volledig gevaccineerd. Wetenschappelijk onderzoek heeft inmiddels aangetoond dat de kans op long-COVID halveert na vaccinatie.

Niet alleen de gezondheid van de geïnfecteerden zelf is door de pandemie … het geding geraakt, ook die van de niet-COVID patiënten. Deze laatste groep moest door de focus in de zorg op corona vaak wachten op behandeling, of is zelf behandeling actief gaan mijden uit angst besmet te raken. Momenteel is er sprake van veel druk in ziekenhuizen om 'inhaalzorg' te realiseren. Zijn tussen maart 2020 en juni 2021 in Nederland 320.000 operaties minder uitgevoerd dan normaal. Federaties van verpleegkundigen en medisch specialisten geven aan dat ze het van belang vinden dat zorgmedewerkers eerst zelf herstellen van de veeleisende periode die achter hen ligt voordat met de inhaalzorg aan de slag wordt gegaan. Naast het feit dat COVID-19 voor verstrekkende lichamelijke gezondheidsproblemen zorgt, kan de impact op het psychisch welbevinden van inwoners nauwelijks overschat worden. Onder alle leeftijdsgroepen (kinderen, jeugdigen, jongvolwassenen, volwassenen en ouderen) is er sprake van een omvangrijke toename aan psychisch onwelbevinden. Professionals op dit gebied uiten hun zorgen over de vraag of de toegenomen problematiek passend kan worden opgevangen. Voor de coronacrisis was er al sprake van nijpende capaciteitstekorten in onder meer de geestelijke gezondheidszorg.

1.1 Ziek worden door corona: grote verschillen

Grote verschillen in wat de infectie in het lichaam aanricht

Het hebben van een corona-infectie kenmerkt zich door extreme uitersten op het gebied van ziektelast. Variërend van een totaal ontbrekend ziektebeeld (zoals bij degenen die het virus bij zich droegen, maar nergens last van hadden), tot overlijden.

Tot de grootste risicogroepen behoorden voor de grote vaccinatiecampagnes de (kwetsbare) ouderen van boven de 70 en volwassenen van 18 jaar en ouder met onderliggende ziekten. Hier gaat het met name om mensen met chronische luchtweg- of longproblemen, hartpatiënten, mensen met diabetes en mensen met een verminderde weerstand tegen infecties in het algemeen.
Mensen van boven de 70 hadden voor de vaccinatiecampagnes ook een verhoogd risico op een ernstig verloop van een infectie met het coronavirus. Van alle overledenen aan COVID-19 (die hierop getest waren) was in 2020 driekwart ouder dan 76 jaar. (RIVM, 2021 g)

In heel Nederland overleden in 2020 ruim 20.000 inwoners aan COVID-19, wat overeenkomt met 0,12 procent van de bevolking. De provincie Utrecht steekt daar iets gunstiger bij af, met een percentage van 0,10 procent. De provincies Limburg en Noord Brabant zijn in 2020 het zwaarst getroffen met inwoners die kwamen te overlijden door corona. Hier ging het om 0,18 en 0,17 procent van de bevolking. (CBS, bewerking Staat van Utrecht)

Tot eind september 2021 overleden er in de provincie Utrecht 1.341 inwoners met zekerheid aan COVID-19. Waarschijnlijk zijn het er meer geweest omdat de ziekte niet in alle gevallen is opgespoord of vastgesteld. Relatief de meeste overlijdens vonden plaats in de gemeenten De Bilt, Bunschoten en IJsselstein. (GGD regio Utrecht, 2021 f)

Aantal overledenen aan COVID-19 in 2020 naar percentage totale bevolking

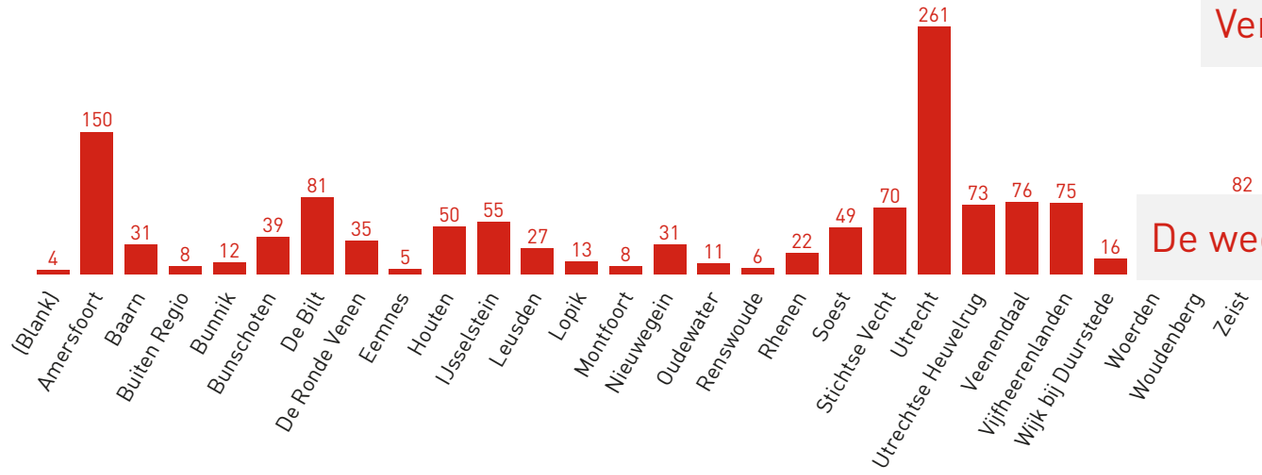
Aantal overledenen aan COVID-19 in 2020	Aantal	% van de totale bevolking
Nederland	20138	0,12%
Groningen	219	0,04%
Fryslân	322	0,05%
Drenthe	220	0,04%
Overijssel	1343	0,12%
Flevoland	308	0,07%
Gelderland	2412	0,12%
Utrecht	1378	0,10%
Noord-Holland	2818	0,10%
Zuid-Holland	4595	0,12%
Zeeland	201	0,05%
Noord-Brabant	4364	0,17%
Limburg	1958	0,18%

Bron: CBS, berekening SvU

De grenzeloze impact van corona H1
Een leven met nieuwe bestanddelen H2
Verlies én gunstige vergezichten H3
Pandemie als katalysator H4
De weg naar herstel en vernieuwing H5

Aantal overledenen COVID-19 per gemeente (tot en met september 2021)

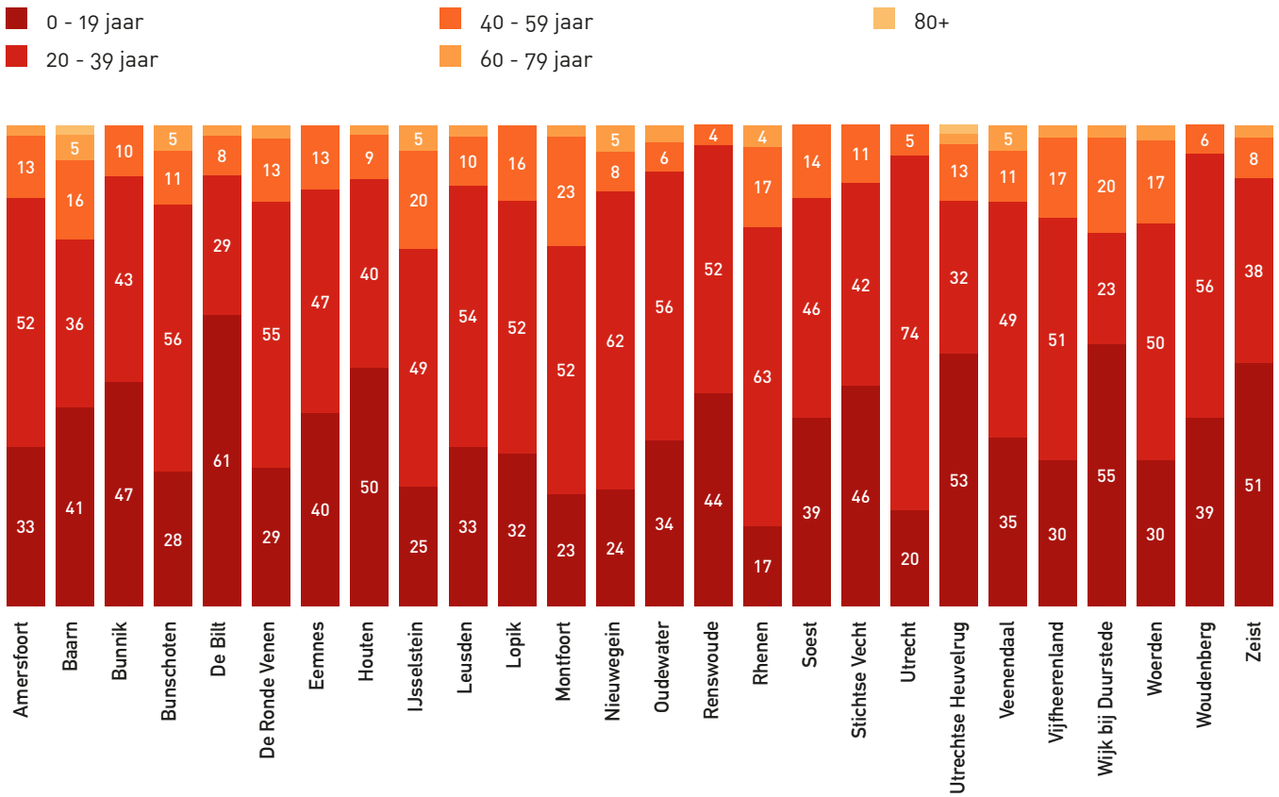

Bron: GGD regio Utrecht

'Bij de interpretatie van de figuren moet altijd rekening worden gehouden met het totaal aantal geregistreerde besmettingen van de gemeente en het aantal afgenomen testen. Daarnaast moet rekening worden gehouden met de leeftijdsverdeling van alle inwoners binnen een gemeente. Een aantal gemeenten heeft relatief gezien een groter aandeel jongeren, zoals De Bilt, Houten, Montfoort, Oudewater en Utrecht'. (GGD regio Utrecht, 2021 (juli))

In de manier waarop het coronavirus zich verspreid heeft over de samenleving tekenen zich verschillende patronen af. In Utrechts onderzoek wordt de verwachting uitgesproken dat door corona en de bijbehorende maatregelen niet alleen bestaande gezondheidsverschillen tussen groepen groter worden, maar er ook nieuwe groepen in beeld komen die harder dan anderen geraakt worden. Hierbij wordt verwezen naar jongeren, jongvolwassenen, zzp'ers en mensen met flexcontracten. (Volksgezondheid gemeente Utrecht, 2021) Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) stelt dat mensen met een lage sociaaleconomische status door hun werk- en leefomstandigheden meer moeite hebben om zich tegen een besmetting te wapenen en daarmee ook extra kwetsbaar zijn voor fysieke gevolgen van corona. (SCP, 2021a)

Aantal besmettingen in % per gemeente verdeeld naar leeftijd (juli 2021)

Bron: GGD Regio Utrecht, juli 2021

GGD'en nemen ruim 11 miljoen coronatesten af in 8 maanden

Om te bepalen of men wel of niet geïnfecteerd was door het coronavirus heeft men zich in de afgelopen anderhalf jaar massaal laten testen. Tussen 1 augustus 2020 en medio april 2021 hebben de GGD'en in heel Nederland 11,3 miljoen coronatesten afgenomen bij 6,7 miljoen mensen. Dit betekent dat in deze periode 38% van de Nederlandse bevolking zich minsten één keer bij een GGD heeft laten testen. Jongeren en jongvolwassenen lieten zich het meest testen, ouderen het minst. Werknemers lieten zich vaker testen dan mensen met een bijstandsuitkering of pensioen. Onder mensen die werken in het onderwijs was het percentage testen het hoogst. Overigens is het aantal mensen dat zich

daadwerkelijk heeft laten testen in deze periode veel groter omdat er ook de GGD'en om getest is en later uiteraard ook de zelftesten verschenen. Van alle bij de GGD geteste personen in deze periode heeft 17% minstens één keer een positieve testuitslag gehad. (CBS, 2021m)

Testen en vaccineren binnen de provincie Utrecht

Afgenomen testen
Tussen 4 januari en 21 september 2021 zijn er in de teststraten van de GGD regio Utrecht (GGDrU) ruim 1.031.000 testen afgenomen. *(NB: de GGDrU valt geografisch samen met provincie Utrecht).*

Vaccinatielocaties
Sinds 8 januari 2021 vaccineert GGDrU op verschillende locaties. In juli 2021 wordt op negen vaste locaties (Amersfoort, Breukelen, Driebergen, Houten, Utrecht, Nieuwegein, Veenendaal, Woerden, Zeist) en meerdere tijdelijke/mobiele locaties gevaccineerd (Soest, Vijfheerenlanden, Wijk bij Duurstede, Montfoort, Leusden, Oudewater, Ronde Venen, Lopik, Eemnes, Bunschoten, Baarn, Renswoude, De Bilt, Rhenen, IJsselstein, Bunnik, Woudenberg).

Vaccinaties
Sinds de start van de COVID-19-vaccinaties op 8 januari zijn tot en met 21 september 2021 ruim 1.505.000 vaccinaties gezet door de GGD regio Utrecht. Hierbij hebben 812.546 mensen hun eerste vaccinatie ontvangen en 692.469 mensen hun tweede.

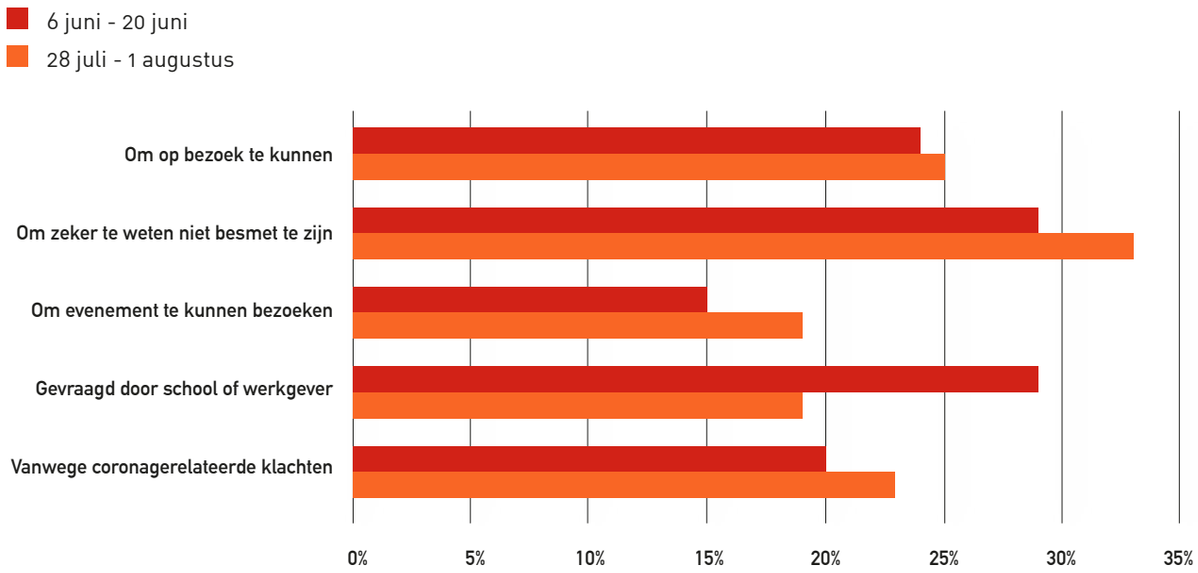
Bron: Regionale rapportage COVID-19, 22 september 2021.

Kwart volwassen Utrechters heeft zelftest gedaan

Met de komst van de zelftesten zijn er nieuwe mogelijkheden gekomen om snel te weten of men het virus bij zich draagt. Uit metingen van de gedragsunit OMT, bewerkt door de GGD regio Utrecht (september 2021) blijkt dat op 1 augustus 2021 een kwart van alle volwassenen in de provincie Utrecht ooit een zelftest heeft gedaan. De redenen die ze aangaven waren besmetting uitsluiten (33%), op bezoek kunnen of kunnen ontvangen (25%), het ondervinden van coronagerelateerde klachten (23%), het bezoeken van een evenement (19%) of gevraagd worden door school of werkgever (19%). Het testen maakt het mogelijk om aan meer activiteiten buitenshuis deel te nemen en elkaar weer in grotere

kring te kunnen ontmoeten. (OMT gedragsunit, bewerkt door GGD regio Utrecht, september 2021)

Reden om zelftests af te nemen volgens inwoners van provincie Utrecht (juni en juli 2021)

Bron: OMT gedragsunit, bewerkt door GGD regio Utrecht (september 2021).

Long-COVID: rekening houden met langdurige ontregeling van het dagelijks leven

Degenen die de infectie doorstaan hebben en daarvan ook klachten ondervonden, hebben in variërende mate last van 'restverschijnselen'. Houden de klachten langer aan dan drie maanden na het uitbreken van de infectie, dan wordt er in Nederland gesproken van 'long-COVID' (het woord 'long' moet hier opgevat worden als 'lang' en verwijst niet naar de long als orgaan). Voor artsen is vooralsnog niet duidelijk hoe de aanhoudende klachten geduid moeten worden en welke herstelprognoses kunnen worden afgegeven. Wereldwijd wordt hier momenteel veel onderzoek naar verricht. Ook de vraag hoe groot het percentage corona-besmetten is die long-COVID krijgen, is nog niet duidelijk. Volgens recente documentatie van het RIVM is een eerste schatting dat

maximaal 1 op de 5 personen 4 of 5 weken na een positieve test nog klacl heeft. Dat aantal neemt verder af 12 weken of langer na de besmetting. Recent onderzoek gepubliceerd in The Lancet (september 2021) stelt dat de kans op het ontwikkelen van long-COVID halveert na vaccinatie. (Antonelli, 20 (RIVM, 2021 q)

De Long-COVID klachten zelf bestaan uit onder andere vermoeidheid, kortademigheid, pijn op de borst, spierpijn, hoofdpijn en concentratieprob RIVM-onderzoek wijst uit dat de gemiddelde duur van deze klachten (in ju zeven maanden was. Deelnemers aan onderzoek geven bijna allen aan dat de impact van de langdurige klachten groot tot zeer groot is op hun persoonlijke leven. 34% van de deelnemers geeft op het moment van invullen van de vragenlijst aan momenteel niet meer te kunnen werken door de klachten. Voor 46% geldt dat zij minder kunnen werken dan gewoonlijk. Al met al is er sprake van langdurige ontregeling van het dagelijks leven bij de long-COVID getroffenen, en moet er rekening mee worden gehouden dat zij (ernstige) hinder ondervinden bij het deelnemen aan het sociale, economische en maatschappelijke verkeer. (RIVM, 2021 d) (RIVM, 2021 f) (AD, 2021g)
Wat het algemene ziekteverzuim onder werknemers in heel Nederland betreft: 2% geeft aan in 2020 te hebben verzuimd op het werk met klachten die veroorzaakt werden door het coronavirus. Het totale ziekteverzuim is in 2020 gestegen naar 4,7%. Dit was in 2019 4,4%. (CBS, 2021d)

1.2 Gevolgen voor niet-COVID-19 patiënten

Veel niet-COVID-patiënten ondervinden indirect last van de pandemie
Omdat de focus van zorgverleners noodzakelijkerwijs lange tijd op het behandelen van COVID heeft gelegen en er daarnaast zware beperkingen golden voor het hebben van direct fysiek contact, zijn veel reguliere medische zorgprocessen stil komen te liggen. Medische zorg kon enerzijds niet verleend worden omdat de instellingen daar de capaciteit en de mogelijkheden niet voor hadden. Anderzijds waren er veel mensen die liever niet naar een arts

of ziekenhuis gingen uit angst om besmet te raken. In Utrechts onderzoek (Volksgezondheid gemeente Utrecht, 2021) wordt ingegaan op het feit dat de uitgestelde zorg tijdens de coronacrisis het risico op gezondheidsschade met zich mee heeft gebracht (en waarschijnlijk nog steeds brengt) voor met name mensen met chronische aandoeningen en mensen met beginnende gezondheidsklachten. Ook het SCP stelt dat het aannemelijk is dat het uit- of afstellen van reguliere zorg tot gevolg heeft dat meer mensen (ernstigere) gezondheidsproblemen krijgen. (SCP, 2021a)

Inhaalslag op de uitgestelde zorg niet zo makkelijk als gehoopt

Naarmate het aantal ziekenhuisopnames in relatie tot COVID daalt en de vaccinatiegraad onder de bevolking toeneemt, wordt er gekeken naar de manier waarop de uitgestelde medische zorg kan worden ingehaald. Deze inhaalzorg laat zich minder makkelijk uitvoeren dan door velen gehoopt en verwacht. In krantenartikelen komen in het voorjaar 2021 onder andere vertegenwoordigers van Verpleegkundigen en Verzorgenden Nederland (V&VN) en Federatie Medisch specialisten aan het woord. Zij stellen op basis van eigen onderzoek dat een meerderheid van zorgmedewerkers kampt met fysieke en mentale klachten en dat zorgverleners eerst zelf moeten herstellen voordat ze aan de slag kunnen met reguliere – en inhaalzorg. En dat gaat volgens hen verder dan ‘een paar weekjes vakantie’. Belangrijke aspecten van de ervaren uitputting zijn: restverschijnselen van de corona-infecties die men zelf doorlopen heeft, langdurig in een staat van continue paraatheid hebben verkeerd (bijvoorbeeld om ‘code zwart’ te voorkomen) en langdurig in een staat van grote bezorgdheid te hebben verkeerd of men zelf geen corona opliep dan wel overbracht op patiënten, cliënten en eigen familie. (AD, 2021f) (AD, 2021 r) (Federatie medisch specialisten, 2021)

In totaal zijn er vanaf maart 2020 tot en met mei 2021 in Nederland circa 320.000 operaties minder uitgevoerd dan normaal, wat overeenkomt met 22% van het aantal operaties dat gewoonlijk jaarlijks plaatsvindt. Het aantal personen waarop dit betrekking heeft, ligt iets lager omdat sommigen meer dan één operatie ondergaan. De afname is vooral groot bij de niet-urgente ingrepen, zoals die aan

de bovenste luchtwegen en het middenoor en operaties vanwege artrose knie of heup. Overigens betekent dit niet dat al deze operaties moeten wo ingehaald. In sommige gevallen hebben patiënten een andere behandeling ondergaan, of is de noodzaak tot opereren komen te vervallen. (Nza, 2021)

Het ziekteverzuim onder werknemers in zorg en welzijn is in het tweede kwartaal van 2021 6,5 procent. Dat is het hoogste verzuimcijfer voor deze sector in het tweede kwartaal vanaf 2003. Net als in voorgaande kwartalen was het ver in de zorg hoog ten opzichte van andere bedrijfstakken. (CBS, 2021 aa)

1.3 Vaccinaties: opluchting en problemen

Eind september 2021: 62% inwoners provincie Utrecht volledig gevaccineerd

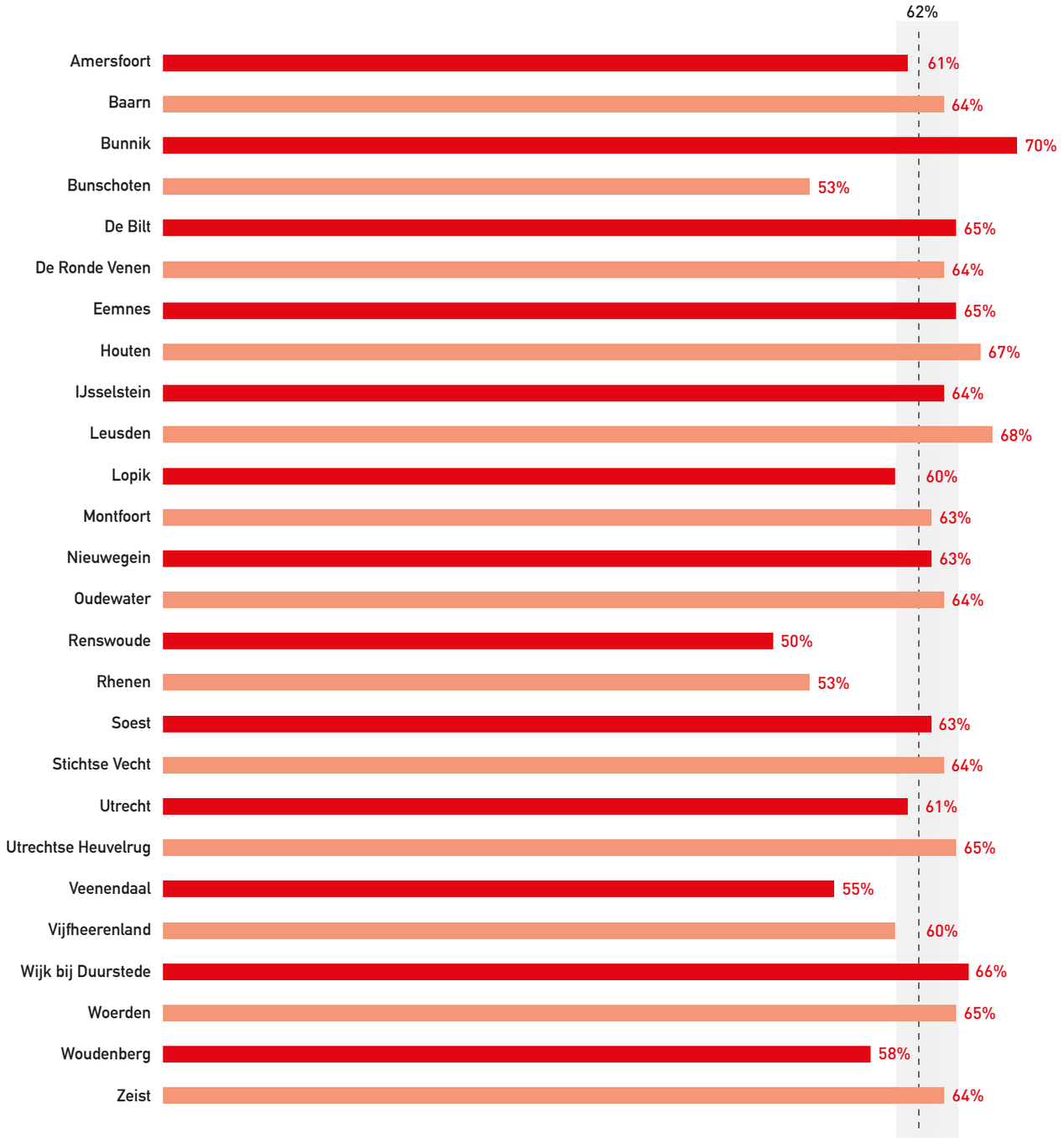
In de provincie Utrecht is op 20 september 2021 62% van de inwoners volledig gevaccineerd. Hierbij doen zich vrij grote verschillen voor naar gemeente. Relatief het hoogste aantal volledig gevaccineerden is er op dat moment in de gemeenten Bunnik (70%), Leusden (68%) en Houten (67%), relatief het laagste aantal volledig gevaccineeerden zijn er op dat moment in de gemeenten Renswoude (50%), Bunschoten (53%) en Rhenen (53%). (GGD regio Utrecht, 2021 f)

Wel of geen vaccinatie?

Met de komst van een aantal vaccins tegen het coronavirus ligt het in de lijn der verwachting dat de grootste problemen rondom pandemie achter ons gelaten kunnen worden. Echter wordt in voorjaar 2021 steeds meer duidelijk dat niet iedereen zich zomaar zal laten vaccineren.

Percentage inwoners provincie Utrecht dat volledig gevaccineerd is op 20 september 2021

Bron: RIVM - CIMS

In juni 2021 blijkt dat de verwachte vaccinatiegraad onder Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond achterloopt op het landelijk gemiddelde om 88 procent. In mei 2021 uitten huisartsen al publiekelijk hun zorgen over deze verschillen in vaccinatiebereidheid. (AD, 2021) In de zomer van 2021 gaan GGD actief aan de slag met het opzoeken van groepen die zich nog niet hebben laten vaccineren. Ze sluiten de grootschalige vaccinatie-locaties en gaan dichter bij hun doelgroepen aan de slag. (AD, 2021 t)

Wie laat zich (vooralsnog) niet vaccineren? Onderzoek van I&O Research toont aan dat het in juni 2021 gaat om 12% van de volwassenen in Nederland. Zij zeggen zich waarschijnlijk of zeker niet te willen laten vaccineren. Van deze groep geeft 63% aan dit niet te willen omdat ze niet weten wat de langetermijneffecten zijn. Volgens ruim de helft (56%) is het vaccin er te snel en vertrouwt men het daarom niet. 44% geeft aan gebrek aan vertrouwen te voelen in de overheid en 43% gebrek aan vertrouwen in farmaceutische bedrijven. Een op de drie geeft aan bang te zijn voor bijwerkingen (29%) en 18% is bang onvruchtbaar te raken. Aanvullende redenen om zich niet te willen laten vaccineren zijn:

- ‘Corona is niet zo erg, dus de nadelen van bijwerkingen wegen niet op tegen de voordelen’.
- ‘Corona en de vaccinaties zijn onderdeel van een “groter plan”.
- ‘Ik hou voldoende afstand en leef heel gezond’.
- ‘Ik wil wachten’.
- ‘Ik ben tot nu toe de dans ontsprongen, en geloof niet dat het nodig is’.
- ‘Ik twijfel of dit overeenkomt met mijn geloof in God en ik twijfel nog meer aan de veiligheid en werking van de vaccins’.
- ‘Ik kijk het nog even aan. Ik voel enorm veel weerstand met betrekking tot de gang van zaken, de beslissingen die de overheid neemt en de sociale dwang’.
- ‘Mijn immuunsysteem functioneert onvoldoende‘.

De helft van de groep inwoners die niet gevaccineerd wil worden (of zegt dat nog niet weten) is middelbaar opgeleid. Ze zijn meestal tussen de 25 en 49 jaar oud

en 35% heeft een niet-westerse migratieachtergrond. Een kwart van hen stemde bij de Tweede Kamerverkiezingen op Forum voor Democratie (27%; gemiddeld 5%) en deze groep heeft vaker dan gemiddeld niet gestemd. (I&O Research, 2021 (juli)) → Zie ook paragraaf 2.5: Nieuwe maatschappelijke scheidslijnen

Gevaccineerd zijn betekent niet voor iedereen vrijheid

Het feit dat steeds meer mensen gevaccineerd zijn, betekent medio 2021 niet voor iedereen dat ze daarmee volledige vrijheid voelen om te gaan en staan waar ze willen. De (onvoorzien sterke) opkomst van de deltavariant voor de zomer van 2021 speelde hier een belangrijke rol bij. Ook het feit dat vaccinatie niet automatisch betekent dat men geen corona-infectie meer kan oplopen en alsnog ziek kan worden, speelt een rol. Artsen benoemen in dit kader bijvoorbeeld de positie van kwetsbare ouderen als zorgelijk, deze groep dreigt door hun aanhoudende angst voor besmetting – ondanks dat zij gevaccineerd zijn - verder geïsoleerd te raken, waarmee passende zorg en ondersteuning niet goed kan worden ingezet. (AD, 2021k)

Vaccinaties soms niet effectief bij mensen met problematiek afweersysteem.

Voorlopige resultaten van wetenschappelijk onderzoek, gedeeld op een webinar van ZonMw in augustus 2021, wezen er in eerste instantie op dat honderdduizenden mensen in Nederland bij wie het afweersysteem niet goed werkt, niet of nauwelijks baat zouden hebben bij de (vaak tweeledige) vaccinaties tegen COVID-19. In september kon dit nieuws gelukkig bijgesteld worden en blijken de coronavaccins prima te werken voor het overgrote deel van de patiënten die afweeronderdrukkende medicijnen gebruiken. Alleen bij enkele, vrij uitzonderlijke medicijnen wordt de werking van de inenting beperkt. Een derde of mogelijk zelfs vierde prik zou volgens deskundigen de bescherming voor deze groep kunnen verbeteren. Daar wordt verder onderzoek naar gedaan. (NOS Nieuws, 2021) (NOS, 2021p) (RIVM, 2021y)

Deltavariant riskanter voor (niet gevaccineerde) zwangere
Zwangere vrouwen zien zich in de zomer van 2021, na het uitbreken van de deltavariant, voor extra zware keuzes gesteld waar het het vaccineren betreft. Onderzoeksresultaten uit Engeland, bevestigd door waarnemingen in Nederlandse ziekenhuizen, wijzen uit dat de COVID-deltavariant zwangeren zieker maakt dan voorgaande virusvarianten. Ook het RIVM rapporteert inmiddels over het feit dat je als zwangere meer risico loopt om ernstig ziek te worden van COVID-19 en er complicaties kunnen optreden. Zij geeft het a aan alle zwangere vrouwen om zich te laten vaccineren met Pfizer of Mod Van de groep zwangeren die op de IC's terecht komt blijkt in de zomer van 2021 bijna niemand gevaccineerd. Zwangere vrouwen die ervoor kiezen geen vaccinatie te krijgen, zijn daarmee sterker dan voorheen belast met de noodzaak om in isolatie te leven. (AD, 2021 l) (RIVM, 2021 ab)

1.4 Zorgwekkende toename psychisch onwelzijn

Achteruitgang psychische gezondheid
Naast grote impact op de lichamelijke gezondheid van mensen, heeft de coronapandemie ook veel invloed (gehad) op het psychische welzijn van zeer velen. Bijvoorbeeld speelt en/of speelde voor velen dat de coronatijd eenzaamheid in hun leven heeft gebracht of versterkt, evenals gevoelens van angst, stress en somberheid. (RIVM, 2021b) Gevoelens van stress kunnen ook direct samenhangen met bijvoorbeeld een meer onzeker geworden inkomenspositie. Vergelijkend onderzoek onder volwassenen tussen oktober 2020 en juni 2021 laat zien dat er sprake is van een toename in psychische klachten zoals gevoelens van depressie en angst en problemen met slapen. Deelnemers aan het onderzoek tussen de 20 en 35 jaar rapporteren daarbij de meeste klachten. Een op de vier respondenten geeft aan dat hun psychische gezondheid erop is achteruitgegaan door de coronacrisis. (Trimbos Instituut, 2021c) Het Centraal Bureau voor de Statistiek rapporteert in september 2021 dat de mentale gezondheid van Nederlanders in de eerste helft van 2021 op een dieptepunt verkeert. In de eerste twee kwartalen

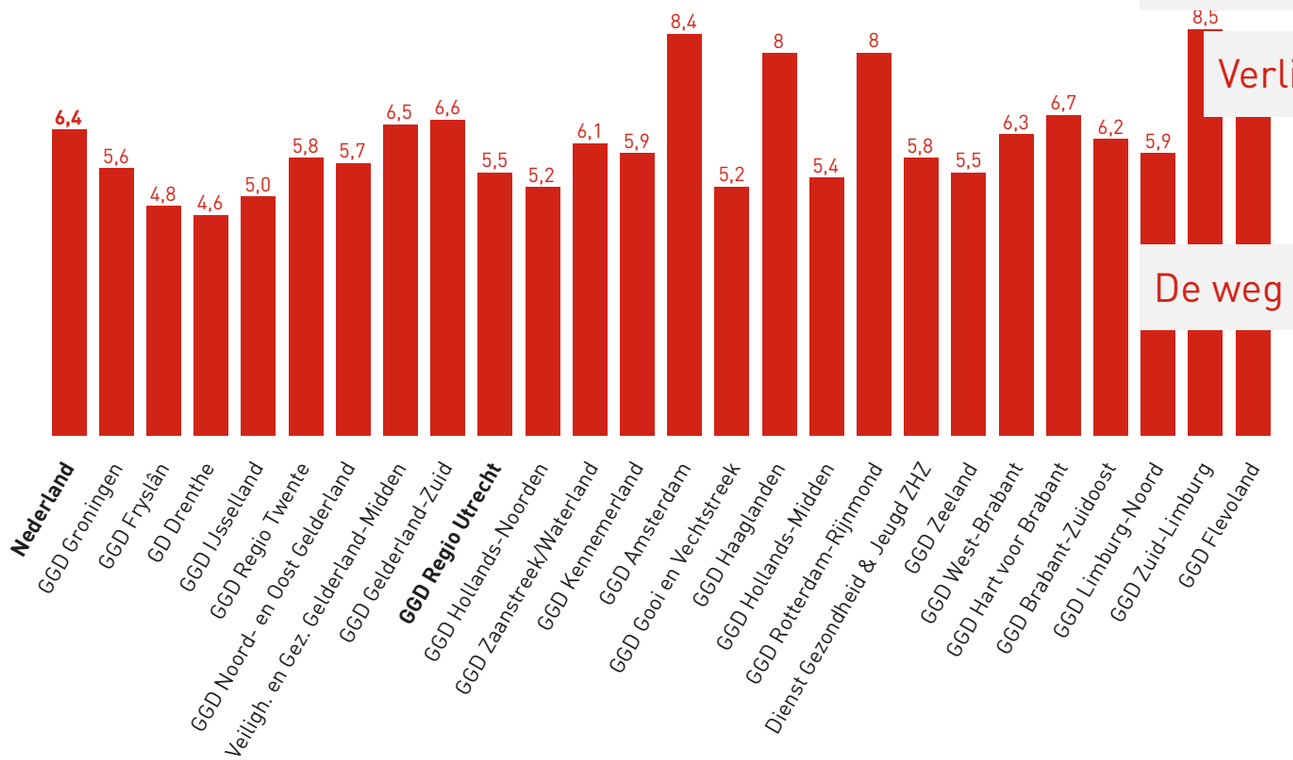
van 2021 was 15% van de bevolking van 12 jaar en ouder psychisch ongezond. Dit percentage is sinds het begin van de monitoring op dit gebied (2001) niet zo hoog geweest. De mentale gezondheid is gemeten via een vragenlijst waarin wordt gevraagd naar vijf aspecten: somberheid, zenuwachtigheid, in de put zitten, rust en kalmte en gelukkig zijn. (CBS, 2021 r)

Verhoogd risico op angst en depressie onder jongeren

Uit regionaal gezondheidsonderzoek blijkt daarnaast dat in 2020 9% van de jongvolwassenen (18 tot 35 jaar) een hoog risico op een angststoornis of depressie had. Dit is een toename ten opzichte van 2016 (7%) en 2012 (6%). Bij volwassenen van 35 jaar en ouder is het risico op een angststoornis of depressie de afgelopen jaren juist licht afgenomen. Het totale percentage van de volwassen bevolking dat een hoog risico heeft op een angststoornis of depressie is 6%. Naast jongvolwassenen komt een hoog risico onder andere vaker voor bij vrouwen, inwoners met een laag opleidingsniveau en regio's met een hoge stedelijkheidsgraad. (RIVM, 2021e)

Regionale verschillen laten zien dat de provincie Utrecht (die samenvalt met het GGD-gebied Regio Utrecht) relatief gunstig scoort waar het het risico op een angststoornis of depressie onder volwassenen in het algemeen betreft. Het risico in deze regio is 5,5% ten opzichte van 6,4% landelijk gemiddeld. GGD-regio's die het gunstigst scoren zijn Drenthe (4,6%), Friesland (4,8%) en IJsselland (5,0%). Het minst gunstig wordt gescoord in GGD-regio's Zuid Limburg (8,5%) en Amsterdam (8,4%). (RIVM, 2021e)

Hoog risico op angst of depressie onder bevolking 18 jaar of ouder, naar GGD-regio

Bron: Gezondheidsmonitor Volwassenen en Ouderen 2020, GGD'en, CBS en RIVM

Kindertelefoon en Luisterlijn: veel meer en andersoortige gesprekken

De negatieve impact op het persoonlijk leven is ook terug te zien in de toename en veranderde inhoud van gesprekken die de Kindertelefoon en de Luisterlijn in 2020 voerden. In 2020 werden er vanuit De Kindertelefoon gemiddeld 1.400 gesprekken per dag gevoerd, waar dat er in 2019 nog 1.100 waren. Tijdens de eerste lockdown werd er volgens onderzoeksgegevens weliswaar veel vaker dan normaal contact opgenomen, maar de onderwerpen waarover gesproken werd, waren niet echt veranderd. Wel kregen ze een 'coronajasje', zoals 'Hoe vraag ik iemand verkering in coronatijd?'. Later in het jaar wordt echter een verschuiving

gezien in de gespreksonderwerpen. Kinderen voelden zich steeds vaker somber door een gebrek aan sociale contacten en afleiding zoals school, hobby's en sport. Ook werd er vaker contact opgenomen over huiselijk geweld en emotionele problemen zoals depressie, zelfdoding en eenzaamheid. Tegelijkertijd werd er een afname gezien van gesprekken die gingen over 'normale puberzaken', zoals verliefdheid, vriendschap en verkering. Er werd ook een verschuiving naar meer chatgesprekken gezien. Dit wordt door de organisatie verklaard uit het feit dat door de lockdown er soms minder privacy was voor kinderen, en chatten daarop uitkomst bood. Daarnaast blijkt dat chatgesprekken vaker over zwaardere onderwerpen gaan en gemiddeld langer duren dan een telefoongesprek. (De Kindertelefoon, 2021) Ook voor de Luisterlijn geldt dat er in 2020 veel meer gesprekken gevoerd zijn dan een jaar daarvoor: 357.000 in 2020 ten opzichte van 323.000 in 2019 (+10%). In de gesprekken van 2020 gaat het, anders dan in 2019, frequent over gevoelens van stress. (Luisterlijn, 2020)

Meer meldingen verward en zorgelijk gedrag

Verward en zorgelijk gedrag is tijdens de pandemie ook veelvuldiger waargenomen. Bij het Meld- en Adviespunt Bezorgd (MAB) van de GGD regio Utrecht kunnen (onder andere) bezorgde burgers melding doen van, of zorgen uiten over personen met verward gedrag. Het MAB werkt momenteel voor 17 van de 26 gemeenten binnen de provincie Utrecht. In het jaarverslag 2020 worden diverse zorgwekkende ontwikkelingen benoemd. Zo is er een forse stijging van het aantal meldingen te zien. In 2019 ontving het MAB gemiddeld 9,4 meldingen per week, in 2020 waren dit er 17,6 en in het eerste half jaar van 2021 waren dat er 29,1. Mensen met verward gedrag hebben vaak complexe problematiek op meerdere levensgebieden. Tijdens de coronaperiode is een toename te zien in meldingen die betrekking hebben op overlast, huiselijk geweld en suïcidaal gedrag. (GGD regio Utrecht, 2021 (juli)) (GGD regio Utrecht, 2021 f)

1.5 Zorgen over post-pandemische capaciteit ggz en sociaal werk

Extra zorg om de positie van jeugdigen in ggz

De inspectie Gezondheid en Jeugd maakt in een rapport uit het voorjaar van 2021 haar ernstige zorgen kenbaar over de positie van jeugdigen in de ggz. De zorgen hebben een tweeledig karakter: enerzijds verwacht men dat de complexe en chronische problematiek onder jongeren groter en ernstiger worden - tot mogelijk twee jaar na de pandemie. Hierbij moet gedacht worden aan suïcidaliteit, gedragsproblematiek, middelenafhankelijkheid, eetstoornissen en zelfbeschadiging. Als jeugdigen niet met hulp starten terwijl ze dit wel nodig hebben, kan hun problematiek verergeren of zelfs chronisch worden. Het risico bestaat dat lichtere problematiek verzwaart waardoor op een later moment zwaardere hulp nodig zal zijn.

Anderzijds is er zorg of men deze toegenomen druk op de specialistische jeugd-ggz wel aankan. Instellingen hebben volgens de inspectie onvoldoende personeel en financiële middelen om aan de complexe hulpvragen te kunnen voldoen en er spelen overkoepelende problemen die een structurele bovenregionale aanpak vragen. (Inspectie Gezondheid en Jeugd, 2021)

De rijksoverheid heeft in april 2020 50 miljoen euro vrijgemaakt om de beschikbaarheid van de acute jeugd-ggz tijdelijk te vergroten en zo de druk op deze specialistische vorm van jeugdzorg te verminderen. Met dit extra geld kunnen de instellingen die de zwaarste en meest acute zorg moeten vormgeven extra investeren in teams en afdelingen die deze zorg leveren. In totaal heeft het kabinet 613 miljoen euro beschikbaar gesteld aan gemeenten voor het aanpakken van de acute problematiek in de jeugdzorg. De 50 miljoen voor de acute jeugd-ggz is hier een onderdeel van. (VNG, 2021) (GGD regio Utrecht, 2021)

Wachtlijstsituatie voor volwassenen in ggz weer op hetzelfde (hoge) pre-coronaniveau

Het Trimbosinstituut constateert in het voorjaar van 2021 dat het aantal verwijzingen en behandelingen van volwassenen in de specialistische ggz weer terug is op het niveau van voor de coronacrisis, met de aantekening erbij dat ook de wachttijden weer op eenzelfde niveau zijn teruggeveerd en dat deze erg lang zijn. Tegelijkertijd lijkt er ook een verwachte extra toestroom van ggz-patiënten op gang te komen. (Trimbos Instituut, 2021a)

Sociaalwerkers extra nodig, terwijl bezuinigingen zich al hadden aangediend

Vanuit de Hogeschool Utrecht wordt er vanuit de lectoraten Participatie, zorg en ondersteuning en Innovatieve dienstverlening expliciet aandacht gevraagd voor de ingewikkelde omstandigheden waaronder sociaal werkers opeens hun werk moesten doen. Voor sociaal werkers dreigden al voor de coronacrisis bezuinigingen, terwijl de behoefte aan sociaal werk als gevolg van de crisis eerder zal stijgen dan dalen. (Hogeschool Utrecht, Kenniscentrum sociale innovatie, 2020)

1.6 Evaluatie corona-ouderenzorg in Utrecht

Netwerk Utrecht Zorg voor Ouderen (NUZO) komt met aanbevelingen voor de toekomst

Corona heeft vooral in de begintijd enorm veel impact gehad op de levens van ouderen. In deze leeftijdsgroep is het aantal overlijdens bovengemiddeld groot geweest evenals de dreiging die de verspreiding van het virus voor hen meebracht. Dit leidde veel tot isolement, eenzaamheid en bijvoorbeeld zorgmijding. Er zijn in die begintijd ‘van buitenaf’ veel beslissingen genomen om de gezondheid van de ouderen zoveel mogelijk te borgen. NUZO (Netwerk Utrecht Zorg voor Ouderen) heeft samen met de ouderen opgetekend welke lessen in 2020 van de crisis zijn geleerd (NUZO, 2021). NUZO wil deze ervaringen graag delen en stimuleren dat de geleerde lessen landen in de praktijk, ook na de coronatijd. Belangrijke punten uit de aanbevelingen zijn:

Houd vast aan het aanbieden van maatwerk in de zorg voor ouderen. Bijvoorbeeld waar het gaat om het spanningsveld tussen kwaliteit van leven en veiligh

- Spreek ouderen aan op hun kracht (ook al zijn ze door omstandigheden kwetsbaar). Ga met ouderen en naasten in gesprek over de laatste levensf over perspectief én over kwaliteit van leven en sterven. Zorg is breder dan alleen medische zorg.
- Let speciaal op migrantenouderen en ouderen met een kleinere beurs – oversterfte was bij hen hoger in coronacrisis. Laat zorg en welzijn naar alle ouderen toekomen (waar mogelijk).
- Door corona hebben meer ouderen geleerd 'digitaal' te communiceren. Maar laat dat in de toekomst niet de ouderwetse manieren vervangen. Voer wat dat betreft een tweesporenbeleid.
- Welke rol hebben regionale partners en ouderen zelf ten tijde van crisis? Communiceer daar onderling duidelijker over.
- Kijk in tijden van crisis naar de zorg voor ouderen vanuit één geheel: eerstelijnszorg, zorg en welzijn thuis en zorg in ziekenhuizen en verpleeghuizen. Deze zijn onderling afhankelijk van elkaar. Denk aan inkoop en verspreiding van beschermende middelen.
- Kijk toekomstgericht naar nieuwe leef- en woonvormen voor ouderen. Stimuleer samenwerking met ouderen(organisaties) op dit gebied, denk aan ontwikkeling van nieuwe woonvormen en gebruik van slimme technologie.

De grenzeloze impact van corona H1
Een leven met nieuwe bestanddelen H2
Verlies én gunstige vergezichten H3
Pandemie als katalysator H4
De weg naar herstel en vernieuwing H5

Dagelijks leven:

Een leven met nieuwe bestanddelen

2

2 Dagelijks leven: **Een leven met nieuwe bestanddelen**

Samenvattend

Naast dat corona ongelooflijk veel impact heeft (gehad) op de lichamelijke en geestelijke gezondheid van inwoners, heeft het ook het leven van alledag sterk beïnvloed. Er ontstonden nieuwe leefpatronen die deels als positief zijn ervaren, maar deels ook voor serieuze problemen zorg(d)en. Noodgedwongen op elkaars lip leven bijvoorbeeld in tijden van spanning en verandering, kent belangrijke keerzijden die zelfs leidden tot een toename van huiselijk geweld en kindermishandeling.

Ook het onderwijs heeft belangrijke nieuwe gezichten gekregen. Leerlingen op alle niveaus hebben met beperkingen te maken gekregen die de kwaliteit van hun lessen zwaar onder druk hebben gezet en tegelijkertijd veel van de noodzakelijke sociale experimenteer- en ontwikkelruimte hebben afgesneden.
Waar het om kantoor-werken gaat, heeft zich in korte tijd een ware thuiswerk-revolutie voltrokken. Waren veel leidinggevenden in de pre-coronatijd nog huiverig om hun medewerkers buiten hun blikveld te laten werken, door de coronabeperkingen lijkt deze koudwatervrees in één keer overwonnen. Er ontvouwt zich momenteel een nieuwe horizon aan kansen en mogelijkheden om werk- en privétaken beter op elkaar af te stemmen. Dit neemt niet weg dat bewaakt moet worden dat er geen negatieve bij-effecten ontstaan. Thuiswerken pakt niet voor iedereen even gunstig uit en kan niet als vanzelfsprekende nieuwe eis op tafel worden gelegd.

We kunnen er niet om heen te constateren dat de coronacrisis ook nieuwe scheidslijnen heeft gecreëerd die ons raken in het leven van alledag. Een belangrijke scheidslijn is de lijn tussen degenen die zich in sterke mate zorgen maken over besmettingsgevaar tegenover degenen die dat geheel niet, of in lichte mate doen. Voor de een betekent dit leven in (bijna) totaalisolement, voor de ander gaat het leven 'gewoon door'. In het verlengde hiervan speelt ook het onderscheid tussen degenen die zich hebben laten vaccineren en degenen die dat (bewust) niet doen. De tweespalt die hieruit voortkomt kan zich dwars door bestaande familie-, werk- en zorgrelaties heenboren en aan beide aanleiding geven tot diepe gevoelens van frustratie, verdriet en onbegrip.

2.1 Veranderingen in het huiselijke leven

Corona brengt ook meer rust en ontspanning

Veel mensen geven aan dat zij in de coronatijd meer rust zijn gaan ervaren in hun leven. Ze zijn blij met het feit dat ze minder tijd kwijt zijn aan het reizen en er meer tijd overblijft voor het gezin (RIVM, 2021b). Sommigen voelen zich ook opgewekter dan voor corona en hebben bijvoorbeeld minder last van 'fear of missing out' (fomo) omdat er voor iedereen minder vrijetijdsbesteding buitenshuis mogelijk is. Ook werden met name in de begintijd van de pandemie meer gevoelens van saamhorigheid gerapporteerd en tevredenheid over het feit dat mensen het collectieve belang vooropstellen en zich solidair tonen. (SCP, 2021a)

Door de coronamaatregelen is het leesgedrag van mensen iets veranderd en zijn zij veel meer e-books gaan lezen en luisterboeken gaan luisteren, dan gebruik te maken van fysieke boeken. Het aantal uitgeleende e-books schoot in 2020 omhoog en nam toe van bijna 3,9 miljoen in 2019 naar 5,6 miljoen in 2020 (+45%). Ook het aantal downloads van luisterboeken groeide. Dit aantal steeg van 1,8 miljoen in 2019 naar bijna 2,6 miljoen een jaar later, een toename van 44%. (CBS, 2021i) Het uitlenen van fysieke boeken nam als gevolg van de lockdowns in 2020 sterk af en daalde van 61,1 miljoen in 2019 naar 43,4 miljoen in 2020 (-29%).

Minder consumeren, maar wel meer bestellen

Het reële beschikbare inkomen van huishoudens (zoals berekend door het CBS) steeg in 2020 ondanks de coronacrisis sneller dan in 2019. Er werd in deze periode fors minder geconsumeerd. Consumptieve bestedingen van huishoudens waren in 2020 18,2 miljard euro lager dan een jaar eerder. (CBS, 2021c) In april en mei 2021 werd hier echter alweer flink op gecorrigeerd en besteedden consumenten rond de 9% meer dan een jaar eerder. Netto is er nog steeds sprake van een daling. In mei 2021 besteedden consumenten nog 4,2% minder dan in mei 2019. (CBS, 2021f) De Nederlandsche Bank verwacht in augustus 2021 dat huishoudens slechts 14% van hun coronabesparingen zullen gebruiken voor consumptie; ze verwachten een beperkte mate van 'inhaalconsumptie'. (De Nederlandsche Bank, 2021)

Het heeft er alle schijn van dat hetgeen Nederlanders wél uitgaven in coronatijd, voor een groot deel bij Europese webwinkels is gebeurd. In het eerste kwartaal van 2021 spendeerden Nederlanders 800 miljoen euro bij Europese webwinkels, ten opzichte van 500 miljoen in hetzelfde kwartaal een jaar eerder. Niet eerder sinds het begin van de huidige meetmethode in 2014 namen de bestedingen in een kwartaal zoveel toe ten opzichte van een jaar eerder. (CBS, 2021e)

Moeilijker of juist makkelijker rondkomen

Waar in het ene huishouden tekorten ontstonden aan financiële middelen, doordat er geen werk (meer) was of er schulden gemaakt moesten worden, kon er in andere huishoudens meer gespaard en opzij gezet worden. Onderzoek van RaboResearch geeft aan dat er in 2020 meer is gespaard door Nederlanders dan voorheen. Echter betekent dit niet dat een groter aandeel Nederlanders ook echt een buffer heeft kunnen opbouwen voor financiële tegenvallers. Het zijn vooral de hogere inkomens die in de afgelopen periode vaak minder uitgaven en hun spaargeld zagen toenemen. (Rabobank / Raboresearch, 2021a)

Deze conclusie wordt in augustus 2021 bevestigd in onderzoek van de Nederlandsche Bank. Het aantal huishoudens dat extra heeft gespaard in coronatijd is bijna twee keer zo hoog bij een netto inkomen boven de 2.600 euro

per maand, als bij lagere inkomens. Huishoudens met inkomsten op basi
loondienst hebben ook beduidend vaker extra gespaard dan zelfstandiger
laatste groep is gemiddeld harder geraakt door de economische gevolgen van de
pandemie. (De Nederlandsche Bank, 2021)

Digitaal ontmoeten: niet voor iedereen even makkelijk

Door de coronamaatregelen zijn veel persoonlijke ontmoetingen komen te
vervallen. In groten getale is men gebruik gaan maken van digitale hulpm
om met elkaar te communiceren. Het SCP plaatst hier de kanttekening b
digitaal contact niet voor iedereen in gelijke mate is weggelegd: ouderen en
laagopgeleiden gebruiken digitale hulpmiddelen minder dan (jong)volwassenen
en hoogopgeleiden. (SCP, 2021a)

Digitale vaardigheden zijn ook sterk aan de orde sinds de invoering van de coronacheck-app. Deze app heeft men sinds medio 2021 onder meer nodig om toegang te krijgen bij evenementen en als men op reis gaat. Om de app te installeren heeft men een smartphone nodig met mobiel internet en een DigiD inlog. Niet iedereen beschikt daar vanzelfsprekend over, evenmin als over een burgerservicenummer (nodig voor de DigiD), thuiscomputer en -internet of bijvoorbeeld een printer. De rijksoverheid komt personen te hulp met informatie en mogelijkheden voor persoonlijke ondersteuning op dit vlak, zoals met een algemeen telefoonnummer (0800-1351).

Gezonde leefstijl deels bevorderd, deels onder druk gekomen

Aan het begin van de coronapandemie werd duidelijk dat veel mensen het belang van goede gezondheid, met weerbaarheid tegen zowel welvaarts- als infectieziekten belangrijker gingen vinden. Op het gebied van bewegen bijvoorbeeld werd er ten tijde van het sluiten van sport- en fitnesslocaties ook de nodige creativiteit gegenereerd op het gebied van sporten in groepsverband. Zo zag men bij sportscholen ineens groepen (op gepaste afstand) buiten de locaties sporten en ging men meer in de openbare ruimte aan de slag. Actieve bewegingsvormen in ‘eigen

regie', zoals wandelen, hardlopen, fietsen en fitness thuis en in de openbare ruimte groeiden in sterke mate. Het RIVM constateert in augustus 2021, alhoewel met enige voorzichtigheid, dat mensen in coronatijd meer zijn gaan bewegen vooral in en rond huis. (Staat van Utrecht, 2021) (RIVM, 2021z)

Maar daar is alles niet mee gezegd. Het Mulier Instituut, het onafhankelijke landelijke onderzoeksbureau op het gebied van sport en bewegen, stelt dat velen als gevolg van de coronacrisis juist minder zijn gaan sporten en bewegen. Het betreft met name vrouwen met schoolgaande kinderen, alleenstaanden en laagopgeleiden. Dit betekent dat deze mensen een groter risico hebben op (ernstige) gezondheidsproblemen. Het Mulier Instituut constateert dat in de meeste gemeenten in Nederland geen extra aandacht is voor de sociale ongelijkheid in sport- en beweegdeelname. Het blijkt dat de motivatie om te gaan sporten en bewegen, ondanks de toegenomen aandacht voor het belang van sporten en bewegen tijdens de coronacrisis, onder velen ook niet is veranderd ten opzichte van voor de coronacrisis. Dit betekent dat mensen die minder zijn gaan sporten en bewegen hun oude sport- en beweeggedrag mogelijk niet zomaar weer oppakken. Extra ondersteuning vanuit gemeenten om sporten en bewegen te faciliteren lijkt daarom volgens de deskundigen wenselijk. Met name de inzet van (extra) buurtsportcoaches zou hierbij effectief kunnen zijn. (Mulier Instituut, 2021) (Mulier Instituut, 2021 b) (RIVM, 2021 i)

Ook op enkele andere leefstijlgebieden heeft de coronacrisis negatieve gevolgen gehad. Het RIVM spreekt over het feit dat mensen meer zijn gaan roken en meer overgewicht hebben gekregen. Het drinken van alcohol is gelijk gebleven. Een belangrijke vraag is in hoeverre de nieuw ingesleten patronen een blijvend karakter zullen hebben. (RIVM, 2021b)

2.2 Schaduwkanten van dichter op elkaar lever

Kleiner behuisden in het nadeel

Door de lockdown-maatregelen zijn veel mensen meer afhankelijk geworden van de beschikbare ruimte direct in en om het huis. Een gebrek aan ruimte heeft voor velen ernstige consequenties, zoals meer geluidshinder en toegenomen stress in gezinssituaties. Dit geldt met name voor mensen die in kleinere woningen leven of in wijken met weinig groene ruimte voor ontmoeten en recreëren. (Volksgezondheid gemeente Utrecht, 2021)

Nieuwe gezinsdynamieken

Het verplichte dicht op elkaar leven en het minder makkelijk bezoek kunnen ontvangen of zelf op bezoek gaan, levert ook nieuwe gezinsdynamieken op. Uit in Utrecht opgezet onderzoek naar de effecten van de pandemie op het gezinsleven, komt het grote belang van informele steun naar voren. Wat gebeurt er allemaal als de vanzelfsprekende aanwezigheid en steun van bijvoorbeeld opa's en oma's wegvalt in een gezin? Het onderzoek laat zien dat de gevolgen van de coronamaatregelen op dat gebied niet gelijk verdeeld zijn over alle gezinnen. Er zijn grotere consequenties voor onder meer alleenstaande ouders en gezinnen met extra zorgtaken. Doordat de balans in het wel-niet samenzijn binnen het gezin door de lockdowns verstoord is geraakt, gaan zich nieuwe dynamieken ontwikkelen, die gunstig kunnen zijn (zoals meer naar elkaar toegroeien, meer samen ondernemen), maar ook zeer ongunstig kunnen uitpakken. (Hogeschool Utrecht, lectoraat Jeugd, 2021b)

Groter risico kindermishandeling

Het meer als gezin op elkaar aangewezen raken binnen de lockdown-periodes, kan ook leiden tot grotere risico's op kindermishandeling. Onderzoek vanuit de Universiteit Leiden laat zien dat er tijdens de (eerste) lockdown sprake is geweest van een stijging van het aantal slachtoffers op dit gebied. Dit komt met name door een toename van de mate waarin emotionele verwaarlozing heeft plaatsgevonden in gezinnen. Hier gaat het vooral om verwaarlozing van onderwijs

en het getuige zijn van huiselijk geweld. Vooral gezinnen met kinderen over wie al zorgen bestonden lijken kwetsbaar. (Instituut Pedagogische Wetenschappen Universiteit Leiden, 2021)

2.3 Niet naar school: kansen onder druk

Schooladvies valt voor sommige groepen lager uit

Het feit dat gedurende in ieder geval de eerste 17 maanden van de pandemie veel kinderen en jongeren niet op de 'gewone manier' naar school konden, heeft veel consequenties gehad die zeer waarschijnlijk op dit moment nog lang niet allemaal in kaart zijn gebracht. Eén van de maatregelen die ten tijde van de pandemie is genomen, betreft het schrappen van de eindtoets op het basisonderwijs in 2020. Volgens het SCP is deze maatregel niet zomaar voor alle leerlingen in het voordeel. Nadelig was het voor de groep die juist door de eindtoets een hoger doorstroomadvies zou hebben gekregen. (SCP, 2021b) Door het wegvallen van de eindtoets kregen met name meisjes en leerlingen uit lagere sociaaleconomische klassen te maken met een lager schooladvies. (CBS, 2021d) Voor deze kinderen geldt dat zij hierdoor in de toekomst ook mogelijk verslechterde arbeidsmarktkansen krijgen. (SCP, 2021a)

Bestaande verschillen opleidingskansen vergroot

Landelijk wordt gezien dat leerlingen, scholieren en studenten leervertraging oplopen door het uitvallen van onderwijs en het geven van digitaal in plaats van fysiek onderwijs. Met name leerlingen en scholieren met ouders met een laag opleidingsniveau, uit gezinnen met beperkte digitale middelen of gezinnen met veel en/of jonge kinderen lopen leervertraging op. Met veel van deze kinderen ging het al minder goed op school, waardoor de al bestaande verschillen in opleidingskansen en -niveaus worden vergroot. (Volksgezondheid gemeente Utrecht, 2021) Voor mbo-studenten geldt daarnaast dat het in de coronaperiode lastiger is om een (passende) stage te vinden, wat de aansluiting op de arbeidsmarkt bemoeilijkt. In de arbeidsmarktregio Midden-Utrecht is er in juli 2021 een stagetekort van 579 stageplekken.

Onderzoek van loopbaanorganisatie Qompas laat zien dat een belangrijk
eerstejaars studenten mbo, hbo en wo (wetenschappelijk onderwijs) die g
zijn met hun opleiding, aangaf dat ze het online onderwijs niet motiverend vonden
(81%). De helft noemde ook het feit dat ze online onderwijs niet goed konden
volgen en het bovendien saai vonden. 65% van de ondervraagde studenten geeft
aan studievertraging te hebben opgelopen door corona. Als belangrijke oorzaken
noemen zij minder motivatie, minder concentratie en te weinig begeleiding.
(Qompas, 2021, juni)

Ook grote impact op sociale ontwikkeling jeugdigen

Niet naar school of opleiding kunnen heeft niet alleen gevolgen voor de leerprestaties en cognitieve ontwikkeling van kinderen en jeugdigen en studenten, maar vooral ook voor de sociale ontwikkeling. School en opleiding zijn belangrijk voor de sociale aspecten van ieders ontwikkeling: gezelligheid vinden bij elkaar, steun krijgen, je opgenomen voelen in een gemeenschap die los staat van het leven thuis, experimenteren met het aangaan van vriendschappen en dergelijke. Alhoewel er zeker kinderen en jeugdigen zijn die zich goed gevoeld hebben bij het thuis onderwijs volgen, is het aannemelijk om er van uit te gaan dat het niet fysiek naar school of opleiding kunnen gaan ook leidt tot grotere verschillen in ontwikkeling, gezondheid en welzijn van bepaalde groepen. Dit kan ook in de toekomst nog verderstrekkende gevolgen hebben. (Volksgezondheid gemeente Utrecht, 2021) (NOS, 2020c) (Movisie, 2021) (SCP, 2021p)

Onderzoek onder Utrechtse mbo-studenten laat zien dat tussen najaar 2019 en najaar 2020, velen te maken kregen met een toename aan sociale problemen en afname van positieve gevoelens over de toekomst. De studenten zijn niet alleen bezorgd over zichzelf wat betreft het oplopen van studievertraging en/of een coronabesmetting, maar ook vaak bang dat familieleden besmet kunnen raken met het coronavirus. (Universiteit Utrecht, 2021)

2.4 Opmars van Het Nieuwe Werken

Werken op kantoor wordt nooit meer hetzelfde

Doordat het (gedeeltelijk) thuiswerken voor bijna alle kantoorwerkers inmiddels bijna een vanzelfsprekendheid is geworden, is er een enorme vaardigheid ontwikkeld in het digitaal vergaderen. Daarmee is een grote pijler van het 'verplicht aanwezig zijn op kantoor' onderuitgehaald. Nieuwe mogelijkheden en kansen dienen zich aan: wellicht kan het woon-werkverkeer veel efficiënter en milieuvriendelijker worden ingericht. Misschien kan er ruimte worden ingelast om tussen het werken door wat mantelzorgtaken uit te voeren, te gaan fitnessen, een boodschap te doen? Uit onderzoeksmetingen van januari 2021 blijkt dat 48% van de thuiswerkers ook na corona verwacht vaker thuis te gaan werken. (Kennisinstituut voor mobiliteitsbeleid, 2021)

Beschikken over aparte werkruimte thuis ongelijk verdeeld

Het vele thuiswerken dat in de afgelopen anderhalf jaar heeft plaatsgevonden, roept ook vragen op over hoe tevreden men hier precies over was en hoe dat er dan in de praktijk uitzag. Werkte men massaal vanaf de keukentafel of had bijna iedereen wel een aparte werkruimte in huis? Onderzoek van het SCP laat zien dat van de werknemers die in het najaar van 2020 thuiswerkten, 44% dat meestal deed vanuit een aparte werkruimte thuis (werk- of studeerkamer). Ruim de helft van de werknemers werkte in een ruimte die voor iets anders is bedoeld (keuken, woonkamer) en de rest rapporteert te werken in allerlei vaak wisselende werkruimtes, waarbij vooral de slaapkamer vaak werd genoemd. Mannen (54%) hadden duidelijk vaker dan vrouwen (31%) de beschikking over een aparte werkruimte. Daarnaast blijkt dat alleenstaanden veruit het minst vaak over een aparte werkruimte beschikken, namelijk 30%. Voor alleenstaande jongeren gold dit nog sterker; 21% had een aparte werkruimte. Er is sprake van een duidelijke samenhang met het huishoudeninkomen: hoe hoger dat was, des te meer konden werknemers thuiswerken in een aparte werkruimte. (SCP, 2021 l)

86% van de thuiswerkers kon dit meestal ongestoord doen

Het overgrote deel van de thuiswerkers (86%) kon ik het najaar van 2020 (vrijwel) altijd ongestoord thuiswerken. Het ligt voor de hand dat thuiswerkers met een aparte werkruimte veel vaker ongestoord konden werken dan degenen die in een ruimte werkten die ook voor andere doeleinden wordt gebruikt. Toch slaagt volgens SCP-onderzoek een ruime meerderheid van de laatstgenoemde groep er in om meestal ongestoord te werken. Ouders met kinderen jonger dan 13 jaar konden duidelijk minder vaak ongestoord thuiswerken dan alleenstaanden, paren zonder kinderen en ouders met oudere kinderen. I gaven moeders met kinderen onder de 13 jaar minder vaak dan de vaders met kinderen in die leeftijdsgroep aan dat ze (vrijwel altijd of vaak) ongestoord konden werken (71% ten opzichte van 85%). Dit ligt voor maar een klein deel aan het feit dat moeders met jonge kinderen minder vaak dan vaders een aparte werkruimte thuis hadden (32% ten opzichte van 57%). Belangrijker is volgens SCP mogelijk hun grotere aandeel in de zorg voor kinderen. Hierdoor zijn kinderen gewend meer tijd thuis met hun moeder door te brengen en gaan ze voor een vraag of aandacht mogelijk eerder naar hun moeder dan hun vader toe, ook al werken beide ouders thuis. Daarnaast voelen moeders wellicht een sterkere verantwoordelijkheid dan vaders voor zorg, en zijn ze daardoor, ook als ze werken, mogelijk alerter op een eventuele zorgbehoefte van kinderen, waardoor ze vaker het gevoel hebben gestoord te worden. (SCP, 2021 l)

Thuiswerken gunstiger voor mannen met jonge kinderen dan vrouwen met jonge kinderen

Werknemers met jonge kinderen zijn van alle werknemers volgens het SCP de meeste tijd kwijt aan zorgtaken en ervaren de grootste tijdsdruk. Het feit dat zij nu vaker (verplicht) thuiswerken zou daarom naar verwachting een (lichte) verbetering in de werk-privébalans kunnen opleveren. Uit onderzoek blijkt echter dat moeders met kinderen onder de 13 jaar bij thuiswerken geen betere aansluiting tussen werktijden en thuissituatie rapporteren. Dit was overigens ook al zo in de periode voor de coronacrisis. Onder vaders echter blijkt de aansluiting wel te verbeteren bij thuiswerken, zowel ten tijde van de coronapandemie als

de periode daarvoor. Zij blijken vaker dan de moeders ook ongestoord thuis te kunnen werken en, zo wordt verondersteld, ervaren daardoor wel de lusten van het thuiswerken (de kinderen vaker zien) maar de niet de lasten (vaker gestoord worden). In de periode dat de scholen en kinderopvang dicht waren, was de werk-privébalans voor ouders met jonge kinderen – thuiswerkend of niet – overigens in het algemeen lastiger, en leverden vooral moeders vrije tijd in. (SCP, 2021 l)

SCP: aandachtspunten voor beleid toekomstig thuiswerken

Op basis van het hierboven beschreven onderzoek heeft het SCP de volgende aandachtspunten opgesteld voor diegenen die beleid maken in relatie tot toekomstig thuiswerken. (SCP, 2021 l)

1. Geef werknemers voldoende keuzemogelijkheden om thuis of op locatie te werken.
2. Laat werknemers een grote zeggenschap behouden over werktijden bij thuiswerken.
3. Hou in de gaten of de onderlinge steun van collega's hoog blijft bij afwisselend op locatie en thuis werken en zorg ervoor dat leren van elkaar voldoende mogelijk blijft.
4. Hou er rekening mee dat werknemers minder gaan thuiswerken dan ze nu aangeven te willen doen, zelfs bij voldoende keuzemogelijkheden. (Mede op basis van angst om daarmee een negatief signaal aan leidinggevenden af te geven).
5. Hou er rekening mee dat thuiswerken de arbeidsdeelname van vrouwen niet of slechts beperkt vergroot.
6. Hou er rekening mee dat de voordelen voor het milieu kleiner uitvallen dan op basis van de voorkeuren van werknemers te verwachten is. (Zie punt vier).

Borging van professionele kwaliteit binnen de organisatie

Specialisten op het gebied van de toekomst van het (hybride) werk benoemen in een dagblad hoe het thuiswerken ook van invloed kan zijn op de kwaliteit van de (werk)prestaties binnen een organisatie. Zij signaleren dat hoe groter de ervaring is die je hebt in je werk, hoe beter je netwerk is, hoe groter de kans is

dat je een manier van thuiswerken hebt gevonden waar je je goed bij voel
staat tegenover dat er ook medewerkers zijn die wegkwijnen bij thuiswer
en er zelfs ziek van worden. Voor nieuwe medewerkers geldt dat deze nog geen
sociaal kapitaal hebben opgebouwd in de organisatie en daarmee het risico
lopen onnodig lang 'door te modderen' in hun eentje en niet makkelijk tot leren
komen. Leren doe je volgens genoemde deskundigen namelijk vooral ook door
anderen aan het werk te zien. Waar het gaat om besluitvormingsprocessen in
de organisatie: hier verloopt volgens de specialisten alles toch anders als
elkaar niet meer treft bij het kopieerapparaat en er terloopse tips kunner
uitgewisseld – het zogenaamde wandelgangenkapitaal. De vraag is volgens
hen hoe je de kwaliteit van je alle organisatieprocessen kunt borgen wanneer
iedereen zelf mag weten wanneer hij of zij op kantoor komt. (Trouw, 2021)

2.5 Een corona babyboom – of toch niet?

Kinderwens van jonge ouders niet verminderd

De coronacrisis en -maatregelen hebben er tot dusver niet voor gezorgd dat de kinderwens van ouders gemiddeld is afgenomen. In de eerste helft van 2021 werden in Nederland ruim 86.000 kinderen geboren, 4.500 méér dan in dezelfde periode een jaar eerder. Vooral in de maanden februari, maart en april kwamen er vergeleken met voorgaande jaren relatief veel kinderen ter wereld. (CBS, 2021l) De vraag is of er gesproken kan worden van een corona babyboom. In een interview met een socioloog van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat zij de geconstateerde toename van geboortes (nog) niet als zodanig wil bestempelen. Daarvoor zullen eerst de cijfers van het derde kwartaal moeten worden afgewacht. De geboortegolf komt volgens de socioloog ook niet helemaal uit de lucht vallen; deels waren ze al in de prognoses (van voor de coronaperiode) ingecalculeerd. Vrouwen wachtten de afgelopen jaren langer met kinderen krijgen, deels door een toenemend aantal flexibele arbeidscontracten en gebrek aan juiste woonruimte, deels omdat ze

het belangrijk vinden om eerst van het leven te genieten voor zij aan kinderen beginnen. Deze groep begint juist nu tegen een leeftijd aan te lopen waarop ze niet langer willen wachten. Waar de coronacrisis in ieder geval wel heeft geholpen, is het feit dat veel werkgevers best enthousiast zijn over thuiswerken, en dat kan het combineren van arbeid en zorg aantrekkelijker maken. Ook gaf de coronacrisis volgens de socioloog stellen meer tijd om over kinderen krijgen na te denken. (Volkskrant, 2021 a) (AD, 2021 k)

Toename geboorten in provincie Utrecht gemiddeld

Als we kijken naar het aantal (levend) geborenen in de maanden maart tot en met mei in 2020 in heel Nederland, ten opzichte van de maanden maart tot en met mei 2021, dan zien we dat er sprake is van een groeipercentage van 8%. Voor de provincie Utrecht is dit percentage eveneens 8%. Provincies waar de groeipercentages het hoogst waren zijn Friesland, Drenthe en Flevoland met ieder 13%, provincies waar deze het laagst waren zijn Overijssel en Gelderland met ieder 6%. Voor wat betreft de gemeenten binnen de provincie Utrecht, zien

Bevolkingsontwikkeling naar provincie maart t/m mei 2020 – maart t/m mei 2021

Bevolkingsontwikkeling maart t/m mei 2020 en 2021	Totaal mrt t/m mei 2020	Totaal mrt t/m mei 2021	Verschil 2020 - 2021	Groei % ten opzichte van 2020
Nederland	40722	44074	3352	8%
Groningen (PV)	1203	1289	86	7%
Fryslân (PV)	1381	1562	181	13%
Drenthe (PV)	998	1131	133	13%
Overijssel (PV)	2637	2794	157	6%
Flevoland (PV)	1173	1330	157	13%
Gelderland (PV)	4759	5025	266	6%
Utrecht (PV)	3555	3846	291	8%
Noord-Holland (PV)	7037	7655	618	9%
Zuid-Holland (PV)	9323	10005	682	7%
Zeeland (PV)	792	881	89	11%
Noord-Brabant (PV)	5743	6276	533	9%
Limburg (PV)	2121	2280	159	7%

→ vervolg op volgende pagina

Bevolkingsontwikkeling naar gemeente maart t/m mei 2020 – maart t/m mei 2021

Bevolkingsontwikkeling maart t/m mei 2020 en 2021	Totaal mrt t/m mei 2020	Totaal mrt t/m mei 2021	Verschil 2020 - 2021	Groei % ten opzichte van
Nederland	40722	44074	3352	8%
Amersfoort	404	416	12	3%
Baarn	52	56	4	8%
De Bilt	95	112	17	1
Bunnik	40	28	-12	-
Bunschoten	55	73	18	33%
Eemnes	20	23	3	15%
Houten	117	140	23	20%
IJsselstein	61	74	13	21%
Leusden	60	70	10	17%
Lopik	38	46	8	21%
Montfoort	31	44	13	42%
Nieuwegein	155	157	2	1%
Oudewater	28	19	-9	-32%
Renswoude	23	25	2	9%
Rhenen	56	53	-3	-5%
De Ronde Venen	90	89	-1	-1%
Soest	111	114	3	3%
Stichtse Vecht	154	166	12	8%
Utrecht (gemeente)	1163	1212	49	4%
Utrechtse Heuvelrug	96	89	-7	-7%
Veenendaal	196	218	22	11%
Vijfheerenlanden	166	214	48	29%
Wijk bij Duurstede	43	54	11	26%
Woerden	109	150	41	38%
Woudenberg	41	40	-1	-2%
Zeist	151	164	13	9%

Bron: CBS, bewerking SvU.

we in de genoemde periode hoge groeipercentages in Montfoort (42%), Woerden (38%) en Bunschoten (33%). Juist een daling van het aantal geborenen zien we in Oudewater (-32%) en Bunnik (-30%).

2.6 Nieuwe maatschappelijke scheidslijnen

Kunnen schakelen en aanpassen: vaardigheden lopen uiteen

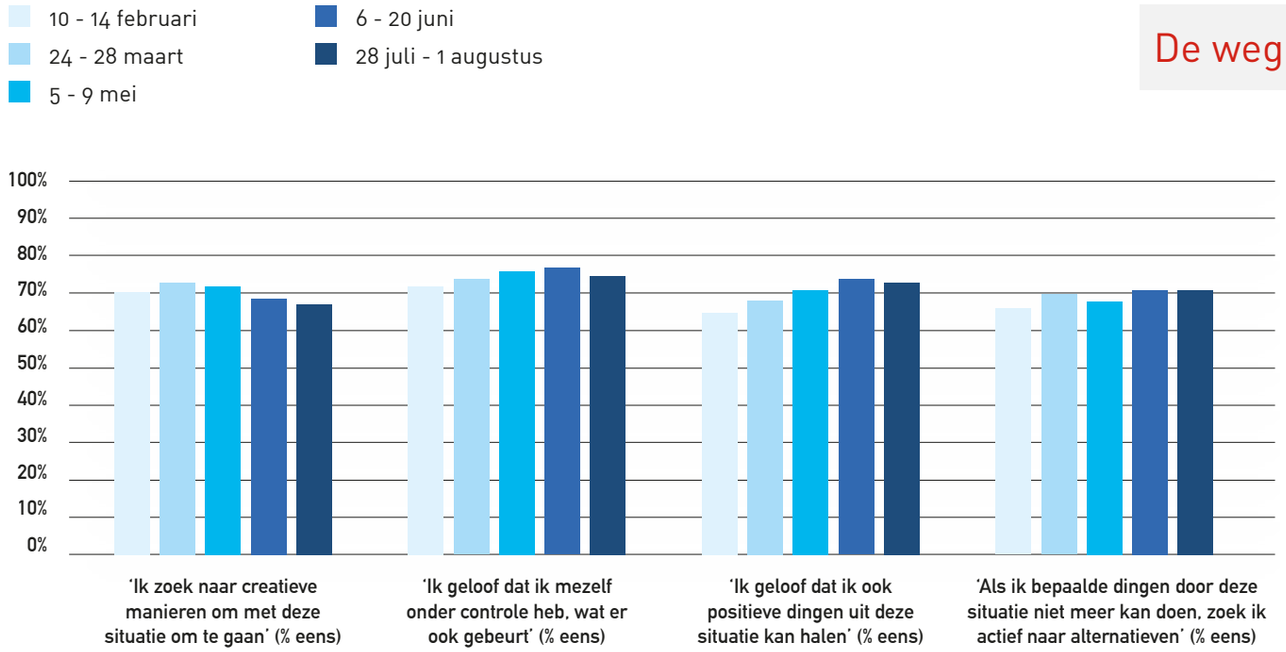
De lockdowns en overige maatregelen ten tijde van de pandemie hebben ertoe geleid dat mensen massaal te maken kregen met wat omschreven kan worden als 'voortdurend nieuwe werkelijkheden'. Bijvoorbeeld jonge kinderen die de ene dag horen dat hun schoolreisje volgende week wel doorgaat, en een dag later horen dat dit toch niet het geval is. Het ene moment verwachten ze weer zwemles te krijgen, het volgende moment klopt dit niet meer. (AD, 2021n) Voor volwassenen speelt dit ook als het gaat om vragen als: kan ik mijn verjaardag wel/niet met mijn familie vieren, heeft het wel of geen zin om een vakantie te boeken, mag mijn winkel wel of niet open volgende week? Er zijn belangrijke verschillen tussen mensen in de mate waarin omgaan met nieuwe werkelijkheden soepel verloopt of niet. Deze verschillen hangen samen met veerkracht, persoonlijkheidskenmerken en bijvoorbeeld voorkeuren voor sociale rust of drukte. (Volksgezondheid gemeente Utrecht, 2021) Ook speelt hier dat het 'doenvermogen' van mensen onderling sterk verschilt, waardoor de een sneller in staat is om effectief te handelen in nieuwe situaties dan anderen. (WRR, 2017)

Tweederde van alle volwassenen in provincie Utrecht laat mentale veerkracht zien

Uit metingen van de gedragsunit OMT, bewerkt door de GGD regio Utrecht, blijkt dat ruim tweederde van de volwassenen in de provincie Utrecht veerkrachtig op de pandemie weet te reageren. Deze cijfers zijn vrij constant over de vier meetmomenten: half februari 2021, eind maart 2021, begin mei 2021 en eind juli 2021. De veerkracht werd gemeten aan de hand van vragen als: 'ik zoek naar creatieve manieren om met deze situatie om te gaan', 'ik geloof dat ik mezelf

onder controle heb, wat er ook gebeurt', 'ik geloof dat ik ook positieve dingen uit deze situatie kan halen' en 'als ik bepaalde dingen door deze situatie niet meer kan doen, zoek ik actief naar alternatieven'. (OMT gedragsunit, bewerkt door GGD regio Utrecht, september 2021)

Veerkracht-beleving inwoners provincie Utrecht tussen februari en augustus 2021

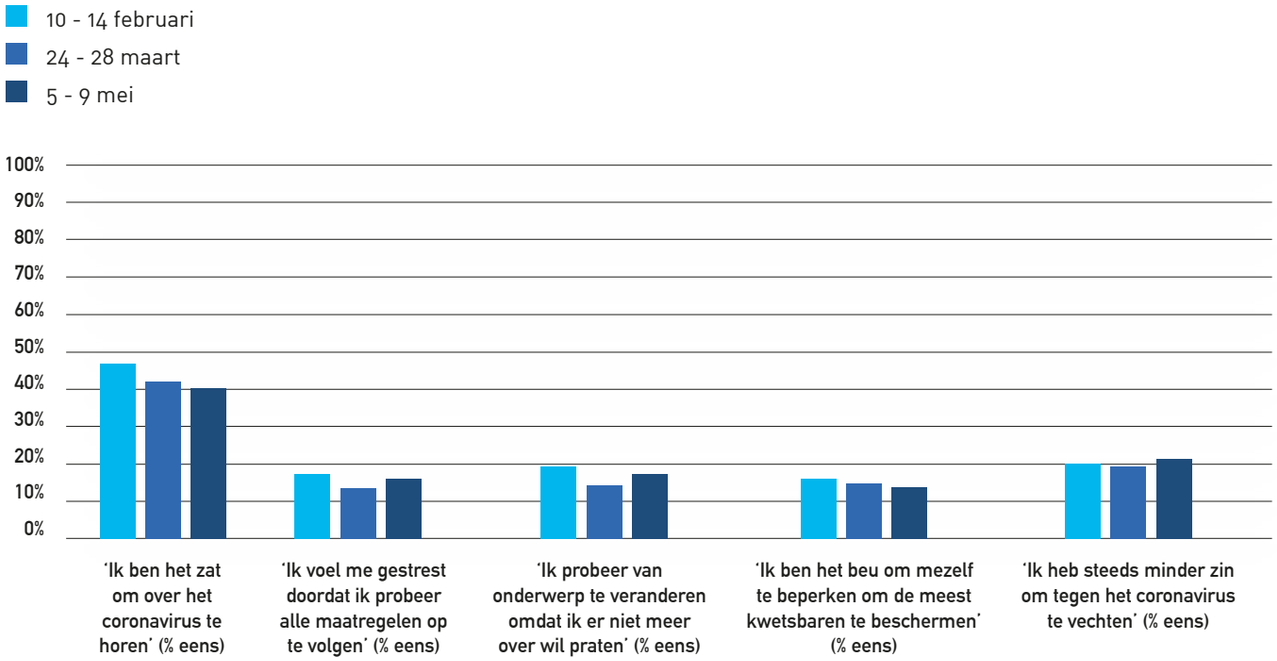

Bron: OMT gedragsunit, bewerkt door GGD regio Utrecht (september 2021).

40% van de inwoners provincie Utrecht is het 'zat' om over het coronavirus te horen

Naast dat Utrechters veel mentale veerkracht laten zien als het gaat om omgaan met de pandemie, blijkt uit bovengenoemd onderzoek dat veel inwoners (40%) het eind juli 2021 ook 'zat' zijn om over het coronavirus te horen. 15% geeft aan stress te ondervinden doordat men alle maatregelen probeert op te volgen en 17% zegt het gespreksonderwerp te veranderen als het over corona gaat, omdat men er niet meer over wil praten. (OMT gedragsunit, bewerkt door GGD regio Utrecht, september 2021)

Praten over en rekening houden met coronavirus: houding inwoners provincie Utrecht tussen mei en augustus 2021

OMT gedragsunit, bewerkt door GGD regio Utrecht (september 2021).

De last van voortdurend 'risico lopen' wordt verschillend gedragen

Naast de scheidslijn van meer of minder veerkracht (kunnen) ervaren, is er ook die tussen bijvoorbeeld degenen die bij voortduring de last voel(d)en zelf besmet te raken dan wel anderen te kunnen besmetten en degenen die dit niet zo sterk ervaren. Het continu op de hoede zijn voor mogelijke besmetting kan het dagelijks leven sterk overschaduwen en belasten. Zorgverleners die nu aan de slag moeten met inhaalzorg benoemen het voortdurend 'aan' hebben gestaan op dit gebied als een van de factoren waarvan ze nog steeds moeten herstellen (AD, 2021f) (AD, 2021e). Uit onderzoek onder mbo-studenten bleek dat velen zich zorgen maakten over hetzij zelf besmet raken, dan wel anderen mogelijk kunnen besmetten. Sommigen geven inmiddels aan het 'beu te zijn' om zichzelf te

beperken om de meest kwetsbaren te beschermen. Binnen de provincie Utrecht betreft dit eind juli 2021 13% van de volwassenen. (Universiteit Utrecht, 2 (OMT gedragsunit, bewerkt door GGD regio Utrecht, september 2021)

Vaccinatie-standpunten als bron van frustratie en onbegrip

In het verlengde van de verschillen in de zorg die mensen voelen rond mogelijke besmetting ligt de scheidslijn tussen degenen die zich bewust wel hebben laten vaccineren en die dat niet hebben gedaan of willen doen. Dit brengt een tweedeling voort die aan beide zijden van het spectrum soms tot ernstige gevoelens van frustratie, verdriet en onbegrip leidt en dwars door bestaande familie-, vriendschaps-, zorg- en werkrelaties heen boort. Achtergronden van de hoogopgelopen emoties zijn bijvoorbeeld dat men zichzelf heel kwetsbaar voelt voor het virus en het niet verdraagt zich te begeven in de nabijheid van mensen die zich niet willen laten vaccineren. Ook kan de gedachte leven dat de vaccinatie leidt tot vergiftigingen dan wel bestuurbaarheid van buitenaf. (Nieuwsuur, 2021) (AD, 2021 s) (Binnenlands Bestuur, 2021i) (Trouw, 2021d)

Onvrede ten aanzien van overheidsingrijpen

Uit de samenleving zijn ook duidelijke proteststemmen naar voren gekomen die zich richtten op de manier waarop de overheid corona-gerelateerde beperkingen oplegt. Er hebben inmiddels onder andere diverse protestmarsen plaatsgehad in het land. Op dit moment is er geen wetenschappelijk onderzoek voorhanden dat zicht geeft op de precieze achtergrond van de mensen die zich op dit gebied verenigen. Media rapporteren dat deelnemers een variëteit aan motieven hebben. Voorlopig is het de vraag hoe deze protestgevoelens zich verder zullen ontvouwen in de samenleving naarmate de direct voelbare impact van de pandemie afneemt. (NU, 2021), (AD, 2021 p)

→ Zie ook paragraaf 1.3:
Vaccinaties: opluchting en problemen

De grenzeloze impact van corona H1
Een leven met nieuwe bestanddelen H2
Verlies én gunstige vergezichten H3
Pandemie als katalysator H4
De weg naar herstel en vernieuwing H5

Economie:

Verlies én gunstige vergezichten

3

3 Economie: **Verlies én gunstige vergezichten**

Samenvattend

In economisch opzicht bevinden we ons op dit moment in een overgangsperiode tussen sombere herinneringen aan de schade die velen opliepen door gedwongen werkloosheid, verlies aan inkomsten en leven met voortdurende onzekerheid enerzijds, en uitkijken naar de economisch sterke tijden die voor de deur lijken te staan anderzijds. Voor de provincie Utrecht geldt dat zij in economisch opzicht naar verhouding gunstig door de crisis is gekomen. De belangstelling voor sociaal inclusief ondernemen met oog voor duurzaamheid en eerlijke economie (‘next economy’) is goed intact gebleven.

De nieuwe zorg van dit moment lijkt vooral ingegeven door de krapte op de arbeidsmarkt. Veel bedrijven in de Utrechtse regio, zeker ook in de horeca, de ICT en de maakindustrie, kunnen minder presteren dan gewenst doordat ze onvoldoende personeel kunnen vinden. Daarnaast zetten op het gebied van winkelleegstand ontwikkelingen versterkt door die al eerder waren ingezet. Ook kleinere, zelfstandige winkeliers zetten - noodgedwongen - versneld de stap naar e-commerce. Tijdens de coronacrisis wonnen winkels voor producten van dagelijks gebruik aan terrein en grote winkelketens spreidden zich minder uit in de stedelijke kernen. Deskundigen stellen dat het besef nu echt begint door te dringen dat retail niet op alle plekken terug kan komen en er gerichte innovatie zal moeten plaatsvinden.

3.1 Economische vooruitzichten

Landelijke groei economie voorzien

Ondanks het feit dat veel bedrijven en sectoren zwaar te lijden hebben gehad van de coronacrisis, is er momenteel (medio 2021) sprake van een gunstig economisch vooruitzicht. Naar verwachting van het Centraal Plan Bureau (CPB) zal de economie in Nederland in 2021 met bijna 4% groeien, gevolgd door ruim 3,5% groei in 2022. Hierbij wordt er door het CPB van uitgegaan dat er ge grootschalige nieuwe contactbeperkingen nodig zijn. De werkloosheid loopt na het wegvallen van de steunmaatregelen volgens het CPB slechts licht op tot 3,5% in 2022, daarmee blijft er sprake van krapte op de arbeidsmarkt. (CPB, 2021) (CPB, 2021c)

Economische groei Utrechtse regio waarschijnlijk net iets beneden gemiddeld

De economische situatie binnen de Utrechtse regio werd in eerdere stadia van de coronacrisis als relatief gunstig ingeschat. RaboResearch benoemde bijvoorbeeld het feit dat vooral werk op het gebied van de financiële -, zakelijke - en IT-dienstverlening naar verhouding gemakkelijk vanuit huis kon worden overgenomen. Dit zijn sectoren die een relatief groot deel van de Utrechtse economie vormen die daarmee redelijk op peil kon blijven. Ook bleek een stuwmeer aan spaargeld bij groepen consumenten te zijn ontstaan en de bestedingen van bedrijven als consumenten zich gunstig te ontwikkelen. (Rabobank / Raboresearch, 2021b) (Provincie Utrecht, 2021c)

In september 2021 stelt RaboResearch te verwachten dat de grootstedelijke regio's Amsterdam en Utrecht economisch gezien over heel 2021 iets beneden landelijk gemiddeld zullen groeien. Voor de Utrechtse regio gaat het om naar verwachting een groei van tussen de 3,4 - 3,8%, terwijl die voor heel Nederland gemiddeld op 4,2% wordt gesteld. Onder andere speelt een rol dat er in de Utrechtse regio relatief minder nieuwe bedrijven zijn gestart en er relatief veel stoppers waren. Overigens spreekt Raboresearch van grote regionale

verschillen door het hele land; van een verwachte economische groei van 5,7% in Zuidwest-Overijssel tot 2,7% in zowel Oost- als Overig Groningen. (RaboResearch, 2021 m)

Historische krapte op arbeidsmarkt

De relatief gunstige economische vooruitzichten gaan in de loop van 2021 steeds meer hand in hand met krapte op de arbeidsmarkt. In augustus 2021 wordt gesteld dat deze krapte waarbij tegenover 100 werklozen, 106 openstaande vacatures staan, zich in geen 50 jaar eerder zo heeft laten zien. Voor werkgevers betekent dit dat het steeds moeilijker wordt om personeel te vinden. (NOS, 2021 c) Terugkijkend naar de periode aan het begin van de pandemie, zijn er in het tweede kwartaal van 2021 150.000 mensen méér aan het werk dan een jaar eerder in dezelfde periode. Er startten meer mensen met een betaalde baan dan er stopten. In hetzelfde kwartaal van vorig jaar, aan het begin van de coronacrisis, was de situatie precies andersom: toen stopten er meer mensen dan er aan de slag gingen. (CBS Nieuwsberichten, 2021 p)

Wat de provincie Utrecht betreft steeg het aantal openstaande vacatures. In het eerste kwartaal van 2021 ging dit van 21.300 naar 24.500. In het tweede kwartaal van 2021 steeg het aantal door naar 31.200. Dat is ver voorbij het hoogste niveau tot dusver. In het tweede kwartaal van 2019 stonden er 27.700 posities open. Aan het begin van het derde kwartaal 2021 gaf 22% van de Utrechtse ondernemers alweer aan dat personeelstekort een belemmering was voor groei. De daling van het aantal vacatures was al medio 2019 ingezet, maar versnelde door de coronacrisis in de eerste helft van 2020. In de tweede helft van 2020 herstelde de arbeidsmarkt zich. (Provincie Utrecht, 2021c)

In april-mei 2021 blijkt uit een regiopeiling dat een op de zes ondernemers verwacht dat het personeelstekort weer zal gaan knellen. Dat is het meest urgent in industrie en bouw, maar speelt ook in de horeca en overige dienstverlening (waaronder uitzendbureaus), en in groot- en detailhandel. Anderzijds is er bij een op de tien bedrijven in de groot/detailhandel ook sprake van een personeelsoverschot. In de industrie en de bouw wordt voorzien dat

personeelstekort ook op langere termijn een probleem blijft. Dat geldt in [illegible] mate ook voor ICT en zakelijke dienstverlening. (Provincie Utrecht, 2021c

Belangstelling voor 'next economy' in Utrecht nauwelijks verande

Volgens RaboResearch bevond de economie zich al voor corona in een staat van transitie: ondernemers en consumenten kregen steeds meer aandacht voor sociaal inclusief ondernemen, duurzaamheid (groene energie, biodiversiteit, circulaire economie) en eerlijke economie (transparante productieketens [illegible] prijzen). Raboresearch heeft onderzoek gedaan naar de vraag of de coror deze belangstelling heeft aangetast. Begin 2021 meldt zij dat dit niet echt het geval is: 74% van de ondernemers besteedt hier evenveel aandacht aan als voor de pandemie, 12% zelfs meer. Er wordt ook gepleit om de transitie naar de next economy te versnellen. Hier zouden naast overheden (via subsidies en regelgeving) ook banken en andere kapitaalverstrekkers via hun (rente)tarieven een rol in kunnen spelen. (Rabobank / Raboresearch, 2021b)

Utrechtse ondernemers optimistischer over effecten crisis

Een groeiend deel (12%) van de ondernemers in de provincie Utrecht geeft in april-mei 2021 aan dat de coronacrisis een positieve invloed heeft gehad op het bedrijf. In mei 2020 was dit percentage nog 4%. De positieve invloed kan gaan om omzet, maar ook om vernieuwing van producten en diensten. (Provincie Utrecht, 2021c)

→ Economische monitor Provincie Utrecht

Hernieuwde waardering essentiële beroepsgroepen

Er moest door de coronacrisis veel geschakeld worden op het gebied van beroepsuitoefening. Was je eerst stewardess, dan kan het goed zijn dat je inmiddels een ondersteunende functie hebt in het onderwijs of in de zorg. Mogelijk zal in de toekomst blijken dat deze switches ook een permanent karakter krijgen en men niet meer terugkeert naar de oorspronkelijke functie. Tijdens met name de eerste lockdown werd de grote waardering zichtbaar voor mensen die in de zorg werken; dit bleek onder andere uit het applaus dat hen

publiekelijk werd gegeven en later uit de bonus voor zorgmedewerkers die de overheid beschikbaar stelde. (Rijksoverheid, 2021 c) De hernieuwde waardering voor het werken in de zorg lijkt zich momenteel te weerspiegelen in een forse toename van het aantal studenten dat zich inschreef voor een hbo-opleiding verpleegkunde. In het afgelopen studiejaar 2020/2021 zijn 9.100 studenten begonnen met deze opleiding en dat is 12% meer dan een jaar eerder. Het aantal nieuwe studenten in een verplegende opleiding in het mbo bleef echter gelijk op 10.100. De instroom in de mbo-opleiding verzorgende individuele gezondheidszorg (ig) daalde met 11% naar 9.400 studenten. De tekorten aan verpleegkundigen op mbo niveau zijn in september 2021 nog onverminderd hoog. (CBS Nieuwsberichten, 2021 q) (UWV, 2021) (UWV spanningsindicator arbeidsmarkt)

Brede welvaart onder druk door slechtere gezondheid

De provincie Utrecht had in de pre-coronatijd (2019) samen met regio Gooi- en Vechtstreek en regio zuidwest Friesland gemiddeld de hoogste score op de Brede Welvaartindicator die Raboresearch samen met de Universiteit Utrecht heeft samengesteld. Brede welvaart staat voor de mate waarin een regio welvarend is, waarbij breder gekeken wordt dan alleen naar economische ontwikkelingen. Er worden elf dimensies onderscheiden, zoals gezondheid, persoonlijke ontwikkeling, milieu, veiligheid en huisvesting. De Brede Welvaartsindicator toonde in 2019 aan dat vooral op het vlak van de woontevredenheid van inwoners in de Utrechtse regio wat te verbeteren valt. Met name de betaalbaarheid blijkt een grote kwestie.

De meest recente onderzoeksresultaten van de Brede Welvaartindicator (september 2021) geven nog geen specifieke conclusies voor de provincie Utrecht maar laten zien dat er landelijk gemiddeld achteruitgang is waar te nemen op de dimensies ‘subjectief welzijn’, ‘sociale contacten’, ‘huisvesting’ en ‘gezondheid’. Een gunstige ontwikkeling valt waar te nemen op de dimensies ‘baanzekerheid’ en ‘inkomen’. Als de gunstige en ongunstige trends tegen elkaar worden afgewogen blijkt er volgens de onderzoekers per saldo geen sprake van verslechtering op de algehele brede welvaart.

Opmerkelijk is te noemen dat vrouwen er het afgelopen jaar op meer welvaartsdimensies op achteruit zijn gegaan dan mannen. Voor de dimen 'gezondheid', 'maatschappelijke betrokkenheid' en 'persoonlijke ontwikkeling' is deze achteruitgang ook significant. Zowel mannen als vrouwen zijn er qua inkomen, baanzekerheid en balans tussen werk en privé op vooruit gegaan, waarbij die laatste dimensieverbetering voor mannen wel significant is maar voor vrouwen niet. Voor een precieze verklaring van deze verschillen tussen mannen en vrouwen is volgens RaboResearch nog meer onderzoek nodig. (Rabob Raboresearch, 2021b)

→ Zie ook paragraaf 5.1

3.2 Terugblik opgelopen schade

Gedwongen werkloosheid

Medio 2021 is voor velen de blik gericht op herstel en de gunstige prognoses op het gebied van economische groei. Dat neemt niet weg dat er door de coronacrisis veel en omvattende schade is aangericht in het bedrijfsleven. Zo is er binnen een aantal zwaar getroffen bedrijfstakken sprake geweest van gedwongen werkloosheid. Het ging (en soms gaat) hier met name om sectoren op het gebied van retail, horeca, toerisme, schoonmaak, cultuur & evenementen en persoonlijke dienstverlening. Achter deze gedwongen werkloosheid gaan weer andere problemen schuil zoals zorg om financiën, verlies aan clientèle en sociale inbedding. Tussen maart en augustus 2020 nam de werkloosheid in heel Nederland met ruim 150.000 personen toe. Sindsdien heeft zich een maandelijkse daling ingezet. (CBS, 2021c)

Sommige groepen extra getroffen

In de tijd van gedwongen werkloosheid, bleken niet alle groepen werknemers even hard getroffen te worden. Het SCP (2020d) onderscheidde vier groepen werknemers die gezien hun contractvorm en de sector waarin zij werkzaam

waren, een grotere kans hadden om hun baan te verliezen. Het gaat om:

- werknemers met een migratieachtergrond, vooral degenen die als asielzoeker in Nederland zijn gekomen;
- werknemers met een laag opleidingsniveau;
- arbeidsbeperkten die op de regelingen zijn aangewezen die in of na 2015 zijn ingevoerd;
- werknemers met kwetsbare arbeidsmarktpositie buiten de Randstad en vooral in noordelijke regio.

Waar het baanonzekerheid en inkomensverlies betreft zijn tijdens de pandemie vooral jongeren getroffen. Dit hangt volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek samen met het feit dat deze groep vaker een weinig zeker dienstverband had en werkzaam was in de sectoren die het hardst geraakt werden door de lockdowns, waaronder de horeca. Het aandeel jongeren dat een algemene bijstandsuitkering krijgt is in de periode februari 2020 – februari 2021 met 14% gestegen. (CBS, 2021c) In maart 2021 werkten er 36.000 jongeren (15-25 jaar) minder, dan in dezelfde periode een jaar eerder. (CBS, 2021c)

Zwaardere werkbelasting voor velen

Waar aan de ene kant mensen gedwongen thuis kwamen te zitten, raakten aan de andere kant beroepsgroepen door de coronacrisis zwaarder belast. Letterlijk, in de zin dat werknemers meer uren moesten maken dan normaal en bijvoorbeeld hun verlof- en vakantiedagen moesten inleveren. Dit gebeurde met name in de zorg. Sommige groepen werknemers werden daarnaast ook zwaarder belast omdat ze in risicovolle situaties hun werk moesten doen (bijvoorbeeld door een tekort aan beschermingsmiddelen). Naast deze vormen van fysieke belasting, heeft de crisis bij veel groepen werknemers ook een sterk beroep gedaan op hun inventiviteit en mentale veerkracht. Leerkrachten moesten uit het niets online gaan lesgeven, gebouwenbeheerders moesten zorgen dat hun locaties veilig werden ingericht met 1,5 metergrenzen. Thuiswerkers moesten leren om werk- en privé strikt te scheiden en voor onder andere mensen in de zorg speelden vragen als ‘wanneer houdt dit op?’, ‘word ik zo meteen zelf ziek?’ en ‘infecteer ik mijn eigen familie misschien?’ (AD, 2021f)

Zzp'ers: extra flexibiliteit en creativiteit gevraagd

Onderzoek onder zzp'ers wijst uit dat ook deze groep sterk heeft moeten schakelen als gevolg van de coronacrisis. Bij twee derde van de groep zzp'ers hebben de coronamaatregelen geleid tot aanpassingen in de bedrijfsvoering, meldt het CBS. Zo gaf 29% aan vaker thuis te werken en meldde 25% extra werkzaamheden te hebben uitgevoerd in verband met hygiëneregels. Bijna 15% is zijn dienst of product anders gaan aanbieden, bijvoorbeeld door maaltijden die niet geserveerd konden worden, te laten bezorgen of afhalen. Ongeveer heeft zijn werktijden of openingstijden aangepast en een even groot aand nieuwe of andere diensten of producten gaan aanbieden. Dit laatste gebeurde het vaakst onder degenen met een creatief, taalkundig of pedagogisch beroep. Van degenen die andere of nieuwe diensten of producten zijn gaan aanbieden, wil zo'n 80% daarmee doorgaan ook als de coronacrisis voorbij is. Het aandeel zzp'ers dat liever in loondienst zou willen werken (als ze de vrije keuze hadden) is niet toegenomen. Dit aandeel is met ruim 11% nagenoeg hetzelfde als in 2019. (CBS, 2021k)

3.3 Financiële steunmaatregelen vanuit de overheid

Gebruik financiële steunmaatregelen in provincie Utrecht

In de eerste helft van 2021 blijkt dat een derde van de Nederlandse bedrijven (33,5%) gebruik maakt van minimaal één steunmaatregel. Voor de provincie Utrecht ligt dit percentage iets lager (30,3%). Bedrijven met 2 medewerkers of meer maken vaker gebruik van steunmaatregelen (51% in heel Nederland), dan bedrijven met één medewerker (27,9% in heel Nederland). Binnen de horeca maakt ruim 75% gebruik van een of meer financiële steunmaatregelen van de overheid.

Binnen de provincie Utrecht werden in de periode tot juni 2021 het vaakst steunmaatregelen gebruikt in de gemeenten Utrecht (34,3%) en Amersfoort (34%). Het minst vaak worden steunmaatregelen gebruikt in de gemeenten Lopik (17,8%), Oudewater (22,1%) en Houten (22,4%). (Provincie Utrecht, 2021c)

Overzicht financiële steunmaatregelen overheid (t/m juli 2021)

Loonkostenregelingen	Tijdelijke noodmaatregel overbrugging voor werkgelegenheid (NOW 1.0 tot 3.3)
Vaste lasten regelingen	Tegemoetkoming ondernemers getroffen sectoren COVID-19 (TOGS)
	Tegemoetkoming vaste lasten (TVL-1 tot Q1 2021)
Belastingmaatregel	Uitstel belastingbetaling ondernemers
Overbruggingsregeling	Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo 1.0 tot 3.0)
Krediet- of garantieregelingen	Verruimde borgstelling voor MKB-kredieten (BMKB-C)
	Klein Krediet Corona (KKC)
	Verruimde Garantie Ondernemingsfinanciering (GO-C)
	Tegemoetkoming Verruiming Borgstellingskrediet voor de landbouw (BL-C)
	Corona-overbruggingslening (COL)
	Qredits – uitstel van aflossing
Overige specifieke regelingen	Tegemoetkoming fritesaardappeltelers
	Tegemoetkoming sierteeltsector

Bron: CBS (Korte omschrijvingen financiële steunmaatregelen overheid (cbs.nl))

Steunpakketten lopen in oktober 2021 af

Het kabinet heeft besloten dat de financiële steunpakketten voor banen en economie per 1 oktober 2021 stoppen. Dit is volgens het kabinet goed voor de economie en heeft onder meer te maken met de enorme krapte op de arbeidsmarkt die aan het ontstaan is. Als het steunpakket stopt, zullen bepaalde bedrijven ook stoppen, waardoor hun personeel aan de slag kan bij bedrijven die daar juist om staan te springen, zo redeneren kabinet en Centraal Plan Bureau. Dat biedt ruimte aan de economie om zich aan te passen. Veel bedrijven zijn momenteel op zoek naar personeel: er zijn te weinig mensen voor het werk dat gedaan moet worden. Hierdoor kunnen bepaalde essentiële diensten in gevaar

komen. Overigens zal een aantal specifieke ondersteunende maatregelen van kracht blijven in het vierde kwartaal van 2021. Net als de aanvullende maatregelen gericht op bijvoorbeeld omscholing. In september is het kabinet nog bezig met een regeling voor de nachthoreca (nachtclubs en disco's) die naar verwachting ook na 1 oktober verplicht gesloten blijft na twaalf uur. (NOS Nieuws, 2021 b) (Rijksoverheid, 2021r)

Percentage bedrijven dat minimaal 1 steunmaatregel gebruikte, naar provincie

	Totaal	Bedrijven met 1 medewerker	Bedrijven met 2 of meer medewerkers	Horeca	Andere branches
Totaal Nederland	**34,9**	**29,4**	**52,3**	**75,9**	**33,2**
Drenthe	32,2	26,6	46,7	72,6	30,3
Flevoland	35,9	31,1	51,5	69,3	34,7
Fryslân	32,7	27,9	44,9	75,4	30,7
Gelderland	32,4	26,5	49,0	74,8	30,8
Groningen	33,5	28,1	48,5	75,4	31,6
Limburg	38,6	31,1	57,4	79,6	36,2
Noord-Brabant	33,2	26,9	51,5	77,8	31,5
Noord-Holland	38,5	33,5	57,7	74,7	36,8
Overijssel	34,5	28,1	49,8	76,3	32,8
Utrecht	31,9	26,6	51,0	74,0	30,4
Zeeland	34,7	26,9	52,3	77,5	31,6
Zuid-Holland	35,4	30,3	53,3	76,6	33,8

Bron: CBS, RVO, Belastingdienst, UWV, Techleap.nl, Qredits

1. De tabel laat de vestigingen van bedrijven zien die gebruik maken van de regelingen voor alle economische sectoren. Met uitzondering van Openbaar bestuur (O), Onderwijs (P) en Gezondheidszorg (Q). Deze bedrijfstakken maken geen onderdeel uit van de regionale vestigingenstatistiek.
2. Cijfers hebben betrekking op periode tot en met mei 2021.

Percentage bedrijven dat minimaal 1 steunmaatregel gebruikte naar gemeente

	Totaal	Bedrijven met 1 medewerker	Bedrijven met 2 of meer medewerkers	Horeca	Andere branches
Nederland	34,9	29,4	52,3	75,9	33,2
Utrecht provincie	31,9	26,6	51,0	74,0	30,4
Amersfoort	34,7	28,5	57,9	80,0	33,1
Baarn	31,7	26,3	53,6	75,0	30,3
Bunnik	27,6	23,1	42,7	87,5	26,2
Bunschoten	30,7	24,7	41,3	76,9	29,4
De Bilt	27,2	22,9	46,9	68,2	26,2
De Ronde Venen	31,1	26,6	46,8	68,6	29,9
Eemnes	27,6	24,1	40,0	40,0	26,8
Houten	26,6	20,4	48,4	69,6	25,5
IJsselstein	30,5	24,6	51,4	81,3	29,2
Leusden	30,3	24,8	50,4	68,4	29,1
Lopik	20,8	18,1	27,3	55,6	19,8
Montfoort	26,5	21,8	40,0	75,0	25,2
Nieuwegein	36,1	29,9	53,8	71,9	35,0
Oudewater	22,8	20,0	30,9	62,5	21,5
Renswoude	25,5	21,4	35,3	60,0	24,3
Rhenen	27,4	22,0	45,4	81,8	25,9
Soest	33,0	27,9	53,0	75,0	31,7
Stichtse Vecht	30,4	26,5	47,4	71,1	29,1
Utrecht	35,4	29,7	58,6	75,4	33,6
Utrechtse Heuvelrug	27,2	23,6	44,3	74,3	25,9
Veenendaal	33,2	25,2	53,5	78,8	31,9
Vijfheerenlanden	28,2	23,5	41,6	73,3	27,0
Wijk bij Duurstede	28,0	24,2	41,1	62,5	26,8
Woerden	30,2	23,7	48,7	68,6	29,0
Woudenberg	24,8	19,7	39,7	62,5	24,0
Zeist	30,9	26,5	50,6	73,7	29,7

Bron: CBS, RVO, Belastingdienst, UWV, Techleap.nl, Qredits

1. De tabel laat de vestigingen van bedrijven zien die gebruik maken van de regelingen voor alle economische sectoren. Met uitzondering van Openbaar bestuur (O), Onderwijs (P) en Gezondheidszorg (Q). Deze bedrijfstakken maken geen onderdeel uit van de regionale vestigingenstatistiek.
2. Cijfers hebben betrekking op periode tot en met mei 2021

3.4 Veranderend winkellandschap verwacht

Winkelleegstand: groeiende verschillen tussen de branches en gebieden

Landelijk gezien is de leegstand van winkels inmiddels minder toegenomen dan bij aanvang van de coronacrisis werd verwacht. Tussen maart en juli 2020 was er sprake van een lichte toename van de leegstand, van 7,4% naar 7,5%. Dit cijfer bleef een aantal maanden schommelen, om in 2021 vervolgens maand te dalen tot 7,2% in augustus 2021. Op 1 augustus 2021 stonden er in heel Nederland 600 panden minder leeg dan op 1 januari 2021. Maar er is wel sprake van een duidelijke onderlinge verschillen in branches en winkelgebieden. (Locatus, 2021 b)

Winkels waar men dagelijkse producten koopt blijken qua omzet redelijk buiten schot te zijn gebleven in alle coronabeperkingen. Sterker nog, door de langdurige sluiting van de horeca hebben veel dagelijkse branches een aanzienlijke omzetgroei gekend. Niet alleen supermarkten, maar ook de speciaalzaken zoals slagers kaaswinkels, traiteurs etc. Het gevolg is dat in winkelgebieden die zich vooral op dagelijks aanbod richten, de leegstand daalde van 9,1% begin dit jaar, tot 8,4% in augustus. Een andere sector die het goed heeft gedaan tijdens corona is de meubel- en doe-het-zelf branche. Het vele thuiswerken en het blijvende perspectief daarop, de veeleisende huizenmarkt en het geld dat huishoudens over hebben door niet of goedkoper op vakantie te gaan zorgt dat ook deze sectoren toptijden beleven. Op de meubelboulevards daalt de leegstand dan ook snel, van 6,7% begin 2021, tot minder dan 6,3% in augustus. (Locatus, 2021 b)

Flinke uitdaging voorzien voor grote stadscentra

Naast dat voor sommige branches de winkelleegstand is gedaald gedurende de coronacrisis, wordt aan de andere kant een veel minder rooskleurig beeld gezien voor de 17 grootste binnensteden en centra van Nederland. In deze winkelgebieden steeg de leegstand van 7,9% begin dit jaar, naar 8,3% nu. Vóór corona waren dit centra die het relatief goed deden, maar de toename

van online aankopen, het mijden van drukke plekken en het wegblijven van internationale toeristen wordt nu hier het hardst gevoeld. De grote stadscentra van Nederland gaan dan ook de komende periode een grote uitdaging tegemoet. (Locatus, 2021 b)

Versterkt besef dat retail niet overal kan terugkomen

Een minstens zo belangrijke reden voor de teruglopende leegstand is de ombouw van winkelpanden naar andere functies (vaak een woning of kantoor). In de eerste maanden van dit jaar heeft een relatief hoog percentage van de leegstaande winkels (bijna 5%) een andere functie gekregen. Dat lijkt een heel ander effect van de coronacrisis te zijn; het besef dat op lange termijn voor leegstaande winkels een alternatieve bestemming moet worden gevonden. Ook hier is een verschil te zien tussen de grote binnensteden waar dit met 4% van de panden gebeurde en de centra van de iets kleinere steden waar dit percentage 6% was. In veel middelgrote centra heeft de afwaardering van het winkelvastgoed al voldoende plaats gevonden en is er de mogelijkheid voor een alternatieve invulling van de winkelpanden. In de grote binnensteden liggen de huurprijzen van winkels nog op een veel hoger niveau en is een alternatieve invulling veel lastiger. Op de betere plekken in de grote steden heeft volgens de onderzoekers die afwaardering nog onvoldoende plaatsgevonden. Het besef lijkt volgens hen nu echt door te dringen dat niet op alle plekken retail kan terugkomen en lege panden in die centra gevuld worden met niet-retail functies. (Locatus, 2021 b)

De grenzeloze impact van corona H1
Een leven met nieuwe bestanddelen H2
Verlies én gunstige vergezichten H3
Pandemie als katalysator H4
De weg naar herstel en vernieuwing H5

Fysiek-sociale infrastructuur:

Pandemie als katalysator

4

4 Fysiek-sociale infrastructuur: **Pandemie als katalysator**

Samenvattend

In 2020 zijn er minder voertuigkilometers gemaakt dan in de jaren daarvoor en werd er gezien, wereldwijd overigens, dat mensen het openbaar vervoer (OV) minder benutten. Deels had dit laatste uiteraard te maken met het feit dat velen gingen thuiswerken en zich dus niet meer hoefden te verplaatsen. Echter speelde ook dat men het OV ging mijden om besmettingsrisico uit de weg te gaan. Er is dan ook sprake van een toegenomen voorkeur voor individuele vervoerwijzen, zoals het gebruik van de fiets of (privé-)auto. Deskundigen roepen op om de terugkeer naar het OV opnieuw te stimuleren, onder andere om de toename van auto-afhankelijkheid een halt toe te roepen. De provincie Utrecht heeft inmiddels kenbaar gemaakt dat bussen en trams komend jaar even vaak zullen blijven rijden als in de bestaande dienstregeling.

De pandemie, met haar impact op bedrijfsleven en economie, vraagt om vooruit te kijken naar een herstelbeleid, aldus het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). In dat herstelbeleid liggen vele kansen om veranderingen richting duurzaamheid in gang te zetten en te versnellen. Het PBL verwijst hiervoor onder andere naar landen als Duitsland en Frankrijk die op dit gebied een koplopersfunctie vervullen. Ook beveelt zij aan de condities voor investeringen die bijdragen aan duurzaam herstel te versterken.

Sectoren op het gebied van recreatie, toerisme, cultuur en evenementen hebben in het algemeen sterk te lijden (gehad) onder de pandemie. Het aantal zon in eigen land was weliswaar in 2020 fors toegenomen, maar er is in dat jaar in Nederland 39 miljard euro minder uitgegeven aan toeristische bestedingen het jaar ervoor. De toeristische sector is in een klap de groei van meer dan t kwijt. Wat de cultuursector betreft, speelt enerzijds het verlies van de consument die tal van culturele ontmoetingen en activiteiten heeft moeten ontberen door de lockdowns. Dit raakte ook aan kansen op inclusie en sociale cohesie. Daarnaast geldt voor de cultuursector dat zij, anders dan veel andere sectoren, nie ene op het andere moment weer ten volle kan worden 'aangezet'. Veel activiteiten in de sector vergen lange voorbereidings- en aanlooptijden. In analysestudies wordt gewezen op de vraag of men straks helemaal terug wil gaan naar hoe het was, of dat men wil komen tot verdere vernieuwing.

Op het gebied van veiligheid en criminaliteit valt vooral de sterke afname van de 'klassieke misdaad' zoals inbraken, overvallen en straatroven op. In de provincie Utrecht hebben in de periode januari tot augustus 2021 47% minder overvallen plaatsgevonden en 34% minder straatroven, ten opzichte van dezelfde maanden in 2019. Tegelijkertijd heeft zich in diezelfde periode echter een grote groei voorgedaan op het gebied van cybercrime die toenam met 371%. Diverse misdaadpraktijken blijken tijdens de pandemie ook een corona-jasje te hebben gekregen. Bijvoorbeeld phishingmails die inspelen op besmettingsangst bij doelwitten of het 'uit de brand helpen' van ondernemers in financiële nood, waarbij de laatstgenoemden in illegale netten verstrikt raken.

4.1 Koersveranderingen op het gebied van mobiliteit

Minder voertuigkilometers in coronajaar 2020

Nederlandse motorvoertuigen reden in 2020 16,6% minder kilometers dan het jaar daarvoor. Bij de bussen, met name de touringcars, was de afname het grootst. Ruim driekwart van de in 2020 gereden kilometers werd afgelegd met personenauto's. Personenauto's van particulieren en eenmanszaken reden 17,8% minder kilometers

in 2020 dan in 2019. Het aantal kilometers van zakelijke auto's nam in die periode af met 26,8%. Bij alle brandstofsoorten daalde het totaal aantal gereden kilometers, behalve bij volledig elektrische auto's. Bij volledig elektrische auto's steeg het aantal gereden kilometers doordat er meer elektrische auto's waren. Per elektrische auto werd er gemiddeld wel minder gereden dan in 2019. (CBS, 2021j)

Overigens is er in het tweede kwartaal van 2021 sprake van een opleving in de auto- en motorbranche. De omzet lag 38,5% hoger dan een jaar eerder. Toen was er ook sprake van een daling ten opzichte van 2019. Vergeleken met de omzet in het tweede kwartaal van 2019 groeide de omzet in het tweede kwartaal van 2021 met 3,4%. Importeurs van nieuwe personenauto's hadden de grootste positieve omzetontwikkeling. (CBS, 2021 u)

OV-gebruik wereldwijd gedaald

Door de coronacrisis is er zowel binnen als buiten Nederland een duidelijke voorkeur waargenomen voor individuele vervoerwijzen (zoals fiets, auto e.d.) ten opzichte van collectieve vervoerwijzen (zoals OV). Het gebruik van het openbaar vervoer is wereldwijd zeer sterk gedaald en het is de vraag of na de pandemie het OV-gebruik weer terugkomt op het niveau van voor de crisis. Internationaal onderzoek laat zien dat er groepen mensen zijn die, om het OV te kunnen vermijden, over zijn gegaan tot de aanschaf van een auto of (e-)fiets.

Een belangrijke vraag is in hoeverre de daling van het OV-gebruik tijdens corona ook structurele effecten heeft op de langere termijn. In de Nederlandse context lijkt het overgrote deel van de reizigers te verwachten na corona weer het OV te gaan gebruiken. Uit onderzoek blijkt dat 70-80% van een groep respondenten verwacht het OV even vaak te gaan gebruiken als zij voor corona deden. Ongeveer 15%-30% zegt het OV veel minder vaak te gaan gebruiken: deze groep is wel beduidend groter dan de groep die verwacht na COVID-19 vaker dan voor corona van het OV gebruik te gaan maken. De prognose is dat het gebruik van het openbaar vervoer netto zal gaan afnemen én dat er ook andere keuzes gemaakt zullen worden in soorten vervoerswijzen. Dit kan leiden

tot grotere autoafhankelijkheid. (Kennisinstituut voor mobiliteitsbeleid, 2021 b) (Leerplatform MIRT, 2021)

Daling in het OV-gebruik heeft niet alleen te maken (gehad) met het feit dat meer mensen konden thuiswerken en dus geen vervoer nodig hadden, maar ook met de zorg die mensen voelden gemakkelijk besmet te kunnen raken in trein, tram en bus met het coronavirus. In die context wordt er door deskundigen ook gewezen op het feit dat het besmettingsrisico voor groepen in de bevolking ongelijk is. Groepen met lagere inkomens en lagere opleidingsniveaus zijn algemeen vaker aangewezen op het OV, en lopen derhalve meer risico op een coronabesmetting. Ook blijkt uit de (internationale) literatuur dat niet elke groep dezelfde zorgen ervaart over reizen met het OV. Meerdere studies tonen aan dat vrouwen zich gemiddeld genomen meer zorgen maken over de hygiëne in het OV dan mannen. (Leerplatform MIRT, 2021)

Voor de provincie Utrecht geldt dat er op 12 december 2021 een nieuwe dienstregeling voor het Utrechtse openbaar vervoer in zal gaan en dat ondanks de impact van corona, bussen en trams even vaak zullen blijven rijden in het nieuwe jaar als in de oude dienstregeling. (Provincie Utrecht, 2021f)

Niet iedereen zal flexibel kunnen schakelen in vervoerskeuze

Alhoewel er tijdens de pandemie op grote schaal is gebleken dat thuiswerken veel mogelijkheden biedt – ook in de periode na corona – kan volgens deskundigen niet voorbijgegaan worden aan het feit dat je niet de hele samenleving kan laten thuiswerken en mobiliteitsstromen niet eindeloos kan flexibiliseren. Zo zijn er mensen in vitale beroepen, mensen die op locatie moeten werken, degenen met weinig bestedingsruimte die aangewezen zijn op het openbaar vervoer of die slecht ter been zijn. Alhoewel een toename van het thuiswerken dus van invloed zal zijn op de mobiliteitsintensiteit, moet ook blijvend rekening gehouden worden met mensen die minder flexibel zijn in hun keuze hoe en wanneer ze de weg opgaan. Van deze groepen kunnen vooralsnog geen gedragsaanpassingen verwacht worden waar het de mobiliteit betreft. (Leerplatform MIRT, 2021)

Aanbevelingen Kennisinstituut voor mobiliteitsbeleid

Om de positieve effecten op mobiliteit vast te houden en negatieve effecten na corona tegen te gaan, komen uit de literatuur verschillende opties voor mobiliteitsbeleid naar voren. De meest voorkomende zijn:

- Het stimuleren van de terugkeer naar het OV, via bijvoorbeeld financiële ondersteuning voor vervoersbedrijven, werken aan de (veilige) beleving van de OV-reis en campagnes.
- Inzet op duurzame veranderingen in de mobiliteit, via bijvoorbeeld investeringen in een duurzame stedelijke inrichting, investeringen in veilige fiets- en loopinfrastructuur en het faciliteren van digitale alternatieven, ook om de toename van autoafhankelijkheid een halt toe te roepen.
- Het blijvend stimuleren van thuiswerken, om daarmee onder andere spitsdrukte structureel tegen te gaan. Dit onder andere via samenwerking met werkgevers en werknemersorganisaties en werken aan structurele acceptatie van flexibel werken. (Kennisinstituut voor mobiliteitsbeleid, 2021 b)

Meer thuiswerken heeft vooral impact op spitsuur-mobiliteit

Het Planbureau voor de Leefomgeving stelt in haar rapport van september 2021 dat het effect van thuiswerken op de mobiliteit vermoedelijk vooral de spitsuurverplaatsingen betreft op wegen en spoor. Andersoortige verplaatsingen, die bij thuiswerken ook juist kunnen toenemen (zoals voor sociale contacten, winkelbezoeken en dergelijke) vinden veelal buiten de spitsuren plaats. Het resulterende effect op de leefomgeving is netto volgens het PBL vermoedelijk beperkt, bijvoorbeeld waar het gaat om daling van stikstof-, fijnstof- en CO2-uitstoot. (Planbureau voor de Leefomgeving, 2021 d)

4.2 Impact corona op woningmarkt zal nog moeten blijken

Verder van het werk gaan wonen wellicht vaker overwogen

Veel mensen hebben door de coronacrisis (veel) meer tijd dan gebruikelijk in en

om hun eigen woning doorgebracht. Het idee dat men in de toekomst wellicht minder op kantoor hoeft te zijn dan in het verleden, geeft aanleiding om r opties te verkennen voor toekomstige vestiging. Vanuit stedebouwkundig oogpunt wordt verwacht dat de behoefte aan grotere woningen met meer kamers met deuren en een tuin zal groeien. Ook zal men sneller overwegen verder weg te gaan wonen van het werk. Langere woon-werkreizen zullen naar verwachting makkelijker geaccepteerd worden als ze minder frequent hoeven plaats te vinden. (Leerplatform MIRT, 2021)

Vaker gaan wonen buiten de stad: trend was al voor corona zichtbaar

Het Planbureau voor de Leefomgeving stelt in september 2021 dat voorzichtigheid geboden is om ontwikkelingen in vestigingskeuze (waar men wil wonen) alleen toe te schrijven aan de coronapandemie. Zij signaleert een drietal ontwikkelingen die in die richting zouden kunnen wijzen. Het gaat om (1) het feit dat zich momenteel relatief minder mensen in de stad vestigen dan in de gebieden daar omheen, (2) het gat tussen de woningprijzen in suburbane en landelijke gebieden enerzijds en die in steden anderzijds kleiner wordt en (3) het gat tussen woningprijzen in de Randstad en de rest van Nederland eveneens kleiner wordt. Het PBL stelt dat deze ontwikkeling in migratiepatronen en prijsverschillen al langer gaande is en wellicht eerder toegeschreven moet worden aan de langjarige hoogspanning op de stedelijke woningmarkten dan aan veranderende woonvoorkeuren onder invloed van de coronapandemie en het thuiswerken dat daarmee samenhangt. (Planbureau voor de Leefomgeving, 2021 d)

4.3 Duurzaamheidsvraagstukken integreren in herstelbeleid

Herstelbeleid biedt kansen om duurzaamheidsbeleid te versnellen

Het Planbureau voor de Leefomgeving stelt dat, onder de juiste randvoorwaarden het herstelbeleid van de overheid rondom de coronacrisis, ook kansen biedt om veranderingen richting duurzaamheid in gang te zetten en te versnellen. Ze

verwijst hierbij naar problemen zoals de uitstoot van broeikasgassen, het verlies aan biodiversiteit en verspillend grondstoffengebruik en naar kansen om bij te dragen aan verduurzaming van de woningmarkt en de mobiliteit. Zij formuleert hier drie hoofdaandachtspunten voor:

1. **Benut synergiekansen en verbind korte en lange termijn met elkaar:** Economische herstelprogramma's bieden bijvoorbeeld grote kansen om aanpassingen in de productiestructuur te realiseren die ook positief bijdragen aan duurzaamheidsdoelen.
2. **Werk Europees samen en leer van de aanpak van 'groen herstelbeleid' uit het buitenland:** De Europese Commissie en grote landen als Duitsland en Frankrijk zetten in hun herstelbeleid stevig in op een versnelling richting duurzaamheid. Investeringsprioriteiten zijn met name: energierenovatie van bestaande bouw, energie-efficiënte nieuwbouw met duurzame warmtebronnen, stimuleren van elektrisch personenvervoer en de aanleg van oplaadinfrastructuur. Uitvoering van het Nederlandse industriebeleid kan mogelijk worden versneld door grensoverschrijdende samenwerking te intensiveren en rekening te houden met plannen in omringende landen.
3. **Versterk de condities voor investeringen die bijdragen aan duurzaam herstel:** De financiële sector is een interessante samenwerkingspartner voor overheden om investeringen in duurzaam herstel te bevorderen. Zij kunnen onder andere bestaande belemmeringen voor duurzaam ondernemen wegnemen en duurzame bedrijfsvoering stimuleren, bijvoorbeeld via kredietverstrekking onder duurzaamheidsvoorwaarden. (PBL, 2020 b)

Natuur en Milieufederatie Utrecht: tijd voor herbezinning

De Natuur en Milieufederatie Utrecht (NMU) bevroeg haar netwerk om mee te denken over de mogelijke kansen en belemmeringen die de coronacrisis met zich meebrengt. Ook hun reacties lagen in lijn met de visie van het Planbureau voor de Leefomgeving om het herstelbeleid te combineren met versnelling van veranderingen richting duurzaamheid. Reacties waren in grote lijnen: 'Laten we nu het moment aangrijpen om over te stappen op een groene economie. Versterk de regionale economie, ontwikkel kortere ketens vooral op het gebied van

landbouw en voedselvoorziening'. En ook: 'Koppel de steun vanuit de overheid aan groen ondernemen. Borg duurzaamheid stevig in beleid en wetgeving zoals de omgevingswet en -visies, klimaatadaptatiestrategieën, Deltaplan Biodiversiteit en Europese Green Deal'. Een gedeelde wens vanuit het netwerk lijkt volgens de NMU te zijn om de ervaringen en ontwikkelingen van de corona-crisis te benutten voor herbezinning. (Natuur en milieu federatie Utrecht, 2020)

4.4 Vrijetijdssectoren: geleden schade en nieuwe paden

Flora en fauna hadden te lijden onder extra bezoekersdrukte

Nog nooit waren volgens beheerders natuurgebieden zo geliefd als tijdens de lockdownperiodes in de coronacrisis. En alhoewel dit enerzijds mooi en fijn te noemen is, bleek er ook een keerzijde aan te kleven. De drukte was uiteindelijk namelijk schadelijk voor de flora en fauna. In interviewgesprekken met vertegenwoordigers van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer wordt gesteld dat mensen afval lieten slingeren in de gebieden en ze, al dan niet bewust, lopen in verboden gebieden. Dat kan serieuze schade aan de natuur opleveren die niet zomaar te herstellen is. Denk aan kwetsbare planten die worden vertrapt, dieren die worden verjaagd en niet meer terugkeren en dieren die van stress sterven. Ook: vogels die tijdens het broedseizoen worden verstoord en wegvliegen waardoor hun eieren teveel afkoelen en niet uitkomen. Een oplossing die door de geïnterviewden wordt aangedragen is om (naast meer heldere regels en boa's) ook agrarisch buitengebied toegankelijker te maken voor wandelaars, zoals paden langs sloten en beekjes. De geïnterviewden roepen Rijkswaterstaat, Defensie, gemeenten en andere grondeigenaren op om opnieuw te kijken naar de toegankelijkheid van hun gebieden. (ToeZine, 2021)

Meer vakantie in eigen land in 2020

Door de crisis konden de meeste mensen in 2020 niet op vakantie in het buitenland. Het wekt dan ook geen verbazing dat het aantal (zomer) vakanties in

eigen land fors toenam in 2020. Het aandeel steeg met ruim 6% ten opzichte van 2019, van 9,9 naar 10,5 miljoen. De stijging was het sterkst te zien in de provincie Friesland die 243.000 toeristen extra kon verwelkomen dan een jaar eerder. De provincie Utrecht ontving in 2020 40.000 vakantiegangers minder dan in 2019. Het aantal zomervakanties met buitenlandse bestemming daalde in 2020 met 67%, van 13,7 miljoen naar 4,4 miljoen. (CBS , 2021 m)

Binnenlandse vakantiebestemmingen zomer 2019 en 2020

Aantal vakanties x 1.000	2019	2020*	Verschil
Totaal Nederland	9883	10521	637
Groningen	182	283	101
Fryslân	685	928	243
Drenthe	889	1014	125
Overijssel	904	1028	124
Flevoland	309	234	-75
Gelderland	1876	1884	8
Utrecht	353	313	-40
Noord-Holland	1025	1.154	128
Zuid-Holland	629	568	-62
Zeeland	660	845	185
Noord-Brabant	1134	975	-159
Limburg	1027	1202	175
Onbekend	209	92	-117

Bron: CBS * voorlopige cijfers

Ondanks het feit dat er in 2020 veel meer vakanties in eigen land zijn doorgebracht, valt het totaal aan toeristische bestedingen 43% lager uit: binnen- en buitenlandse toeristen hebben in totaal 39 miljard euro minder uitgegeven. De toeristische sector is daarmee in een klap de groei van meer dan tien jaar kwijt. (CBS, 2021 v)

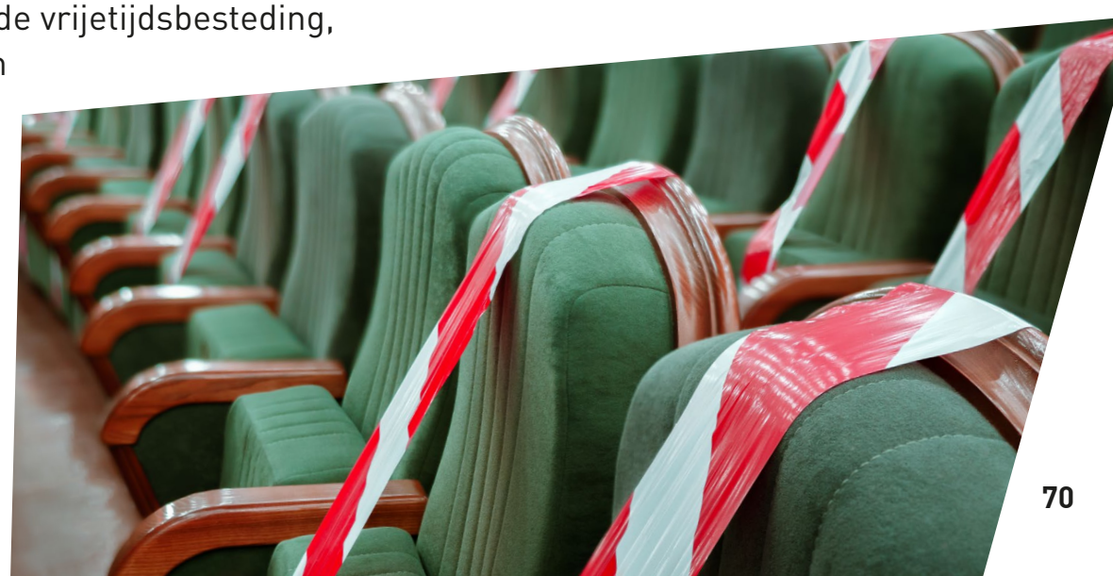
Bibliotheken: fors minder fysieke activiteiten in 2020

Bibliotheken vervullen de laatste jaren een steeds bredere rol waar het educatie, ontmoeting en debat betreft. Door de coronacrisis zijn veel van die brede activiteiten stil komen te liggen. In 2020 waren er 35% minder van deze activiteiten dan een jaar eerder. Alsnog bleven er zo'n 143.000 activiteiten over op het gebied van leesbevordering en kennismaking met literatuur, educatie en ontwikkeling, kennis en informatie, kunst en cultuur en ontmoeting en debat. 117.000 hiervan waren fysieke activiteiten. Daarnaast organiseerde bibliotheken ruim 26.000 niet-fysieke activiteiten, veelal gebeurde dat on (CBS, 2021i)

→ Zie ook paragraaf 2.1. Corona brengt meer rust en ontspanning

Beperkingen culturele leven raken ook aan inclusie

Vanuit het lectoraat Participatie en stedelijke ontwikkeling van de Hogeschool Utrecht wordt onderstreept hoe groot de impact van de coronacrisis is op cultuur. Musea, podia en concertzalen moeten hun deuren sluiten waarmee ook afbreuk wordt gedaan aan haar mogelijkheden om te voorzien in maatschappelijke inclusie. Het lectoraat spreekt haar zorg uit hoe in tijden van wegvallen van inkomsten de sector toch haar belangrijke rol op dit terrein kan blijven invullen. (Hogeschool Utrecht, Kenniscentrum sociale innovatie, 2020). Het Sociaal en Cultureel Planbureau benoemt het belang van de 'kritische, sociale en emancipatoire' functies van cultuur voor de maatschappij. Bijvoorbeeld de sociale cohesie die zij creëert en de aan 'kunst toegeschreven verbeeldingskracht om het leven, de wereld en de toekomst anders te denken'. Door de coronamaatregelen zou voor velen een 'ontspannende vrijetijdsbesteding, een mogelijkheid om te socialiseren, een manier om aan het maatschappelijke leven bij te dragen en een deel van de beleefde persoonlijke identiteit komen te vervallen'. (SCP, 2020 u)

Specifieke kwetsbaarheid van de cultuursector

Afgezien van het feit dat de coronamaatregelen er voor zorgden dat er veel minder cultuur 'geconsumeerd' kon worden dan gewoonlijk, is er ook grote zorg over de sector zelf. Anders dan voor veel andere sectoren die door de crisis zijn geraakt (zoals detailhandel, toerismesector) geldt dat de cultuursector niet van het ene op het andere moment weer kan worden 'aangezet' en ten volle kan draaien. Veel activiteit in de culturele sector vergt lange voorbereidings- en aanlooptijden. Berenschot (Berenschot, 2021) benoemt hoe producties lang van tevoren moeten worden voorbereid, artiesten zeer tijdig geboekt moeten worden en exposities jaren van te voren worden opgetuigd om bijvoorbeeld bruiklenen te organiseren. Deze cyclische processen in de cultuursector zijn door de coronacrisis ruw verstoord. Reeds gedane investeringen in producties en evenementen zijn weg en in veel gevallen is herhaling of herkansing onmogelijk. Het ontbreekt vaak aan opgebouwde reserves om nieuwe investeringen te kunnen doen. Daarmee is de cultuursector op een specifieke manier in de knel gekomen. In de scenarioverkenning onderscheidt Berenschot twee dimensies die voor toekomstig herstel relevant zijn: Ten eerste de vraag of men straks teruggaat naar normaal of dat alles voorgoed 'anders' wordt. Ten tweede of er sprake zal zijn van beperkte dan wel ruime overheidssteun.

4.5 Veiligheidsvraagstukken vanuit corona-perspectief

'Klassieke misdaad' in coronaperiode verminderd

Het aantal inbraken, overvallen en straatroven, gemeten naar het aantal aangiftes, is in de coronaperiode sterk afgenomen. In een op politiecijfers gebaseerd krantenartikel wordt gesteld dat het aantal inbraken in heel Nederland in de periode januari 2021 – augustus 2021 42% lager ligt dan in diezelfde maanden in 2019. Een woordvoerder van de politie stelt hierbij dat door het vele thuiswerken, de gelegenheid om inbraken te plegen een stuk minder is geworden. Een bijkomstigheid is dat er relatief meer inbraakzaken

opgelost konden worden, wat mede te danken is aan het feit dat er ook m
door mensen gebeld is over verdachte situaties in de buurt. De gesignale
daling van het aantal overvallen in bijvoorbeeld winkels en horeca heeft volgens
de woordvoerder van de politie te maken met het feit dat men wekenlang dich
geweest. Ook speelt een rol dat mensen steeds meer cashloos zijn gaan betal
Misdrijfcijfers van de provincie Utrecht laten zien dat in de periode januari tot
augustus 2021 47% minder overvallen plaatsvonden en 34% minder straatroven.
(AD, 2021 x) (RVS veiligheidsbeelden)

Aantal misdrijven provincie Utrecht in periode januari tot en met augustus (2019 – 2021)

	jan-aug 2019	jan-aug 2021	verschil percentage
criminaliteit totaal	41931	36346	-13%
woninginbraken	2132	1420	-33%
geweld: totaal	3638	2983	-18%
geweld: straatroof	98	65	-34%
geweld: overval	38	20	-47%
cybercrime	205	966	+371%
Fraude: totaal	4154	6094	+47%
Fraude: online handel	2440	2582	+6%

Bron: RVS Veiligheidsbeelden

Cybercrime neemt toe en krijgt ook jasje van coronathematiek

Waar de 'klassieke misdaad' in de vorm van inbraken, overvallen en straatroven in coronatijd sterk is afgenomen, geldt dit niet voor online misdrijven. In de periode januari 2021 – augustus 2021 is het aantal misdrijven op dit gebied in de provincie Utrecht met 371% toegenomen ten opzichte van dezelfde maanden in 2019. Deels gebruiken cybercriminelen ook een coronagerelateerde insteek bij hun activiteiten. Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat bericht hierover in het voorjaar van 2021. De nieuwe tactieken op het gebied van phishing mails bestaan uit het 'losmaken van een negatieve emotie' bij de slachtoffers zoals het benadrukken van coronagerelateerde urgentie of het opwekken van

coronagerelateerde angst. Ook kan er worden ingespeeld op positieve emoties, zoals collegialiteit. Door zich voor te doen als een bekende of een autoriteit, vergroten cybercriminelen daarbij de kans dat het slachtoffer ergens op klikt. Het openen van een phishing mail kan veel schade opleveren voor particulieren en bedrijven. (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2021) (AD, 2021 x) (RVS veiligheidsbeelden)

Georganiseerde en ondermijnende criminaliteit in coronatijd

In het jaarverslag van het Landelijke Informatie- en ExpertiseCentrum (LIEC), dat ondersteunt bij de aanpak van georganiseerde en ondermijnende criminaliteit in Nederland, wordt aangegeven hoe de georganiseerde criminaliteit zich razendsnel aanpast aan de nieuwe omstandigheden. Zo signaleerden de regionale expertisecentra misbruik van kwetsbare mensen en coronasteunmaatregelen van de Rijksoverheid. Om de weerbaarheid van partners en ondernemers tegen dit misbruik te vergroten, zijn bulletins met handelingsperspectief en communicatietoolkits aangeboden. Zo wordt bijvoorbeeld gewaarschuwd voor de financiële kwetsbaarheid van veel ondernemers in coronatijd; het feit dat veel ondernemers te maken hebben met (grote) financiële problemen maakt het voor criminelen interessant om in een noodlijdende onderneming te investeren. Ze bieden ondernemers in nood een ‘reddingsplan’ met snel contant geld, wat aantrekkelijk lijkt, maar waaruit het vervolgens lastig ontsnappen is. Denk hierbij aan geldbedragen in ruil voor het ter beschikking stellen van hun bedrijfsruimten, diensten, voertuigen of zelfs ondernemingen. (LIEC, 2021)

De grenzeloze impact van corona H1
Een leven met nieuwe bestanddelen H2
Verlies én gunstige vergezichten H3
Pandemie als katalysator H4
De weg naar herstel en vernieuwing H5

En dan:

De weg naar herstel en vernieuwing

5

5 En dan: De weg naar herstel en vernieuwing

Samenvattend

Hoe moet er nu concreet aan herstel gewerkt worden, door wie, en wat zijn de aandachtspunten? Op basis van kennis hoe een samenleving een zware crisis verwerkt, kan gesteld worden dat de gunstige economische vooruitzichten van medio 2021 waarschijnlijk zullen verhinderen dat er zich een zware 'ramp na de ramp' gaat voltrekken: de situatie waarin gevoelens van desillusie bij velen de overhand krijgen en eigenlijk nieuw leed wordt toegevoegd aan de crisis die zich oorspronkelijk voltrok.

De complexiteit van de huidige crisis, die raakt aan zoveel levenssferen tegelijkertijd, vraagt volgens deskundigen om een integrale herstelaanpak. Dat betekent dat er zowel voor verschillende disciplines en vakgebieden werk aan de winkel is, als voor vertegenwoordigers van verschillende lagen van de samenleving. Van overheid en wetenschap tot maatschappelijke partners en (ervaringsdeskundige) burgers. Naast deze samenwerking wordt er ook gekeken naar nieuwe referentiekaders waarbinnen het herstel plaats kan vinden. Hier kan gedacht worden aan nieuwe sets van waarden die oudere ijkpunten kunnen vervangen. Zo kan het belang dat van oudsher gegeven is aan 'economische groei' als bepalende factor voor de mate waarin een land of regio welvarend is, genuanceerd worden. Een relatief nieuw begrip als 'brede welvaart' kan dienstdoen als kapstok om meer eigentijdse visies op welzijn en voorspoed in beeld te brengen.

Tenslotte hebben we een aantal aandachtspunten voor herstel geformuleerd die afkomstig zijn uit de bevindingen van deze rapportage. Het behoef betoog dat deze niet uitputtend zijn en waarschijnlijk de komende periode regelmatig zullen moeten worden bijgesteld of verfijnd. Afhankelijk van hoe de coronacrisis zich verder ontwikkelt en meer onderzoeksresultaten beschikbaar komen, zullen er nieuwe speerpunten en inzichten ontstaan.

5.1 Beleid gericht op herstel en vernieuwing

Door groeiende economie minder grote 'ramp na de ramp' verwacht

Wetenschappelijke kennis over hoe een samenleving zich ontwikkelt nadat zich een ramp heeft voltrokken, is er eigenlijk voornamelijk waar het zogenaamde flitsrampen betreft zoals de Bijlmerramp in 1992. Bij de verwerking van dit soort rampen worden, vanuit samenlevingsperspectief, verschillende fasen doorlopen. Eerst is er de impactfase met gevoelens van ongeloof, verbijstering en angst, daarna volgt de honeymoonfase waarin verbondenheid en solidariteit een grote rol spelen, vervolgens is er de desillusiefase, mensen raken vermoeid en uitgeput en tenslotte de herstelfase waarin mensen hun leven weer oppakken. (RIVM, 2021b)

Medio 2021 speelt in de coronacrisis al langere tijd de genoemde desillusiefase een rol. Onder andere de aanhoudende afstandsmaatregelen en het thuiswerken worden mensen die de draad van hun leven weer willen oppakken, teveel. Ook groeit bijvoorbeeld het besef dat financiële steun van de overheid niet onbeperkt kan zijn, en dat de rekening hiervan deels terugbetaald zal moeten worden. Deze fase wordt dan ook wel de 'ramp na de ramp' genoemd en hierin wordt de kwetsbaarheid van verschillende bevolkingsgroepen meer zichtbaar en voelbaar.

De ramp na de ramp zou volgens het RIVM versterkt raken als de sociaaleconomische gevolgen, zoals oplopende werkloosheid en inkomensonzekerheid, merkbaar worden. Echter, zoals elders al beschreven, lijkt die situatie zich momenteel in Nederland niet voor te doen. Medio 2021 leven we met het vooruitzicht op

aanmerkelijke economische groei. Economisch gezien hoeft er dus geen ramp na de ramp verwacht te worden. Wel wijst het RIVM op het feit dat er (evenals bij eerdere crises) rekening gehouden moet worden met mogelijk langer durende verslechtering van de psychische gezondheid onder bepaalde groepen. (RIVM, 2021b)

Brede samenwerking als sleutelwoord voor herstel

Omdat de coronacrisis zich tegelijkertijd voltrekt op het gebied van volksgezondheid, economie en samenleving, heeft het een meervoudig karakter en moet het ook meervoudig worden aangepakt. Dit stelt de directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau begin 2021. Hij doelt hiermee op noodzakelijke samenwerking tussen beleidsmakers, wetenschappelijk onderzoekers en maatschappelijke partners, waarbij verschillende soorten wetenschappers (vanuit verschillende vakgebieden) ook onafhankelijk van elkaar moeten kunnen blijven opereren. Daarnaast is ervaringskennis volgens hem belangrijk; mensen moeten mede-eigenaar van de oplossing zijn. Alle partijen hebben uiteindelijk invloed op bepaalde terreinen - zoals geld, bevoegdheid, informatie of benodigde steun - zodat het noodzakelijk is om samen tot maatregelen te komen. (Binnenlands Bestuur, 2021) De integrale aanpak die het SCP voorstelt, moet daarnaast vooral een focus hebben op de lange termijn en zich niet beperken tot gevolgen van de coronacrisis in de nabijgelegen toekomst. (SCP, 2021a)

Ook wetenschappers die deelnamen aan de dialoog vanuit de Rijksoverheid rond ‘bestuurlijke veerkracht’ benadrukken dat er een nieuw samenspel tussen lokale en landelijke overheid en burgers en middenveldpartijen nodig is. De overheid dient niet als beleidsbepaler te fungeren en ook niet alleen responsief te zijn. Van belang is een meer genuanceerde, ‘lerende’ samenwerking, waarbij ieder zijn verantwoordelijkheid pakt. In de middenvelddialogen viel regelmatig het woord co-creatie. (Rijksoverheid, 2021)

Tijd voor nieuwe referentiekaders

Naast pleidooien voor meervoudig samenwerken aan het herstel, zijn er ook verwijzingen naar nieuwe referentiekaders voor het vernieuwingsproces. Op

het gebied van de arbeidsmarkt stelt het Sociaal en Cultureel Planbureau bijvoorbeeld dat de huidige crisis een geschikt moment kan zijn om vanuit breder perspectief naar betaald werk te kijken, waarbij de betekenis van werk in brede zin centraler komt te staan, er meer aandacht is voor werkdruk, en niet economische activiteiten zoals onbetaald werk en scholing geherwaardeerd worden. Dat kan ertoe leiden dat de toekomstige arbeidsmarkt iedereen goed werk biedt, bevordert dat mensen het leven kunnen leiden dat zij wensen, en bijdraagt aan een goed functionerende samenleving. (SCP, 2021f)
Een ander relatief nieuw referentiekader wordt gevormd door het begrip brede welvaart. Volgens Raboresearch heeft de coronacrisis het belang van andere maatschappelijke waarden dan (alleen) de economische groei, vol in de spotlights gezet. Het vrij recent ontwikkelde brede welvaartsbegrip voldoet aan deze vraag. Zowel Raboresearch als het CBS werken inmiddels met deze vorm van 'indexering'. Zoals al eerder gesteld laat onderzoek op basis van deze methodiek zien dat in 2021 de provincie Utrecht (samen met regio Gooi- en Vechtstreek) en regio zuidwest Friesland gemiddeld de hoogste score hebben op de brede welvaartsindicatoren die Raboresearch had opgesteld. (Rabobank / Raboresearch, 2021b)

5.2 Aandachtspunten bij herstel

Waar moet bij de herstel- en vernieuwingswerkzaamheden op gelet gaan worden? Op basis van de bevindingen in deze rapportage kunnen we een aantal aandachtspunten samenbrengen die voor deze fase in de coronacrisis (medio 2021) relevant lijken.

- **Gezondheidsproblematiek voorlopig nog niet van de baan:** De komende periode zal rekening gehouden moeten worden met het feit dat er voor velen sprake zal zijn van fysieke en/of mentale ziektelast als gevolg van COVID-19 en de bijbehorende crisismaatregelen. Hierbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan mensen die de infectie alsnog (voor het eerst of opnieuw) oplopen, aan degenen die long-COVID klachten hebben, aan degenen die mentaal en fysiek

overbelast zijn geraakt als gevolg van langdurige blootstelling aan extreme stress. Vooral ook moet gedacht worden aan degenen (jong en oud) die door de crisis te maken kregen met (verhevigde) problemen op het psychische vlak.

- **Relatief gunstige economische uitgangspositie geeft reden tot optimisme:** Het feit dat er landelijk, maar ook regionaal gunstige berichten zijn over de verwachte economische groei in de komende twee jaar, geeft aanleiding om voorzichtig optimistisch te zijn over het kunnen plegen van herstelactiviteiten. Ontwikkelingen op het gebied van winkelvastgoed – waar het gaat om toenemende leegstand in stedelijke kernen – vragen wel om gerichte innovatie.

- **Relatief positieve houding ten aanzien van versnelling duurzaamheids-opgaven:** De inwoners van de provincie Utrecht lijken over relatief veel positieve energie te beschikken waar het gaat om sociaal inclusief ondernemen, duurzaamheid en 'eerlijke' economie. Ook lijkt men aan te willen haken op de roep van Planbureau voor de Leefomgeving om het herstelbeleid rondom de coronacrisis om te vormen in een kansenbeleid op het gebied van duurzaamheid.

- **Thuiswerken niet voor iedereen even gunstig:** Bij de opkomst van het thuiswerken, moet in het oog gehouden worden dat dit niet voor iedereen even makkelijk of gunstig is. Mannen blijken bijvoorbeeld gemiddeld beter te gedijen bij thuiswerken dan vrouwen, mede doordat ze relatief vaker een eigen werkplek in huis hebben en zich minder dan vrouwen belast voelen door de aanwezigheid van jonge kinderen in huis. Voor veel jongeren geldt dat zij vaak in huis geen afgeschermde werkplek hebben en dat zij, in het geval zij alleen wonen, ook meer te maken hebben met (ongewenst) isolement bij thuiswerken.

- **Het kantoor lokt straks misschien toch meer dan gedacht:** Ook al blijkt uit veel onderzoeken dat veel kantoorwerkers in de toekomst vaker thuis te willen werken, waarschuwt het Sociaal en Cultureel Planbureau dat

voorspellingen hieromtrent uiteindelijk niet heel realistisch kunnen blijken te zijn. Voor veel werknemers kan het gevoel steeds sterker gaan spelen dat zij het liefst wel op de werkplek zelf aanwezig willen zijn. Hetzij om uit te kunnen wisselen op gebied van werkaangelegenheden, hetzij om het gevoel te hebben leidinggevenden tegemoet te komen in hun wens iedereen in nabijheid te hebben, hetzij om geen kansen te missen om in een vroeg stadium aan te kunnen haken op nieuwe projecten of ontwikkelingen. Er is in dit opzicht natuurlijk sprake van een verschil tussen de situatie waarin iedereen verplicht thuis moet werken en de situatie waarin dit een vrije keuze is. Geprognotiseerde reductie van kantoorruimtes, als gevolg van de coronacrisis, kan hier onbedoeld een effect teweegbrengen dat tegengesteld is aan de behoeften van werknemers.

- **Herstel nodig bij (leefstijl) interventies:** Er zal opnieuw geïnvesteerd moeten worden om door de coronacrisis ‘afgebroken’ interventies vanuit het sociale domein, weer op gang te brengen. Hierbij moet gedacht worden aan onder andere sociale activiteiten voor ouderen en beweeginterventies voor mensen met overgewicht. Door de coronacrisis is een groot deel van deze activiteiten stil komen te liggen. Het is geenszins vanzelfsprekend dat alle vroegere deelnemers de draad zomaar (kunnen) oppakken. Hier zal door professionals weer opnieuw een impuls aan gegeven moeten worden.

- **Ouderenzorg verdient reflectie op crisismanagement:** De ouderen in onze samenleving hebben met name in de eerste periode van de coronacrisis enorm veel leed ondervonden. Zij waren bovengemiddeld kwetsbaar voor de gevolgen van een COVID-19 infectie. Hun ziektelast was gemiddeld genomen vele malen forser dan die van de overige leeftijdsgroepen en hun kans op overlijden vele malen groter. Daarnaast speelde dat hun sociale leven sterk, zo niet geheel, ondermijnd raakte door de beperkingen op het gebied van bezoek ontvangen en mensen ontmoeten. ‘Kwaliteit van leven’, zoals in de Utrechtse regio met name door het NUZO geagendeerd, vormt momenteel een nieuw aandachtspunt om te overdenken. Gekoppeld aan de vraag hoe ouderen zelf zeggenschap kunnen behouden over de prioriteiten die zij stellen aan de vorm van hun leven.

De grenzeloze impact van corona H1
Een leven met nieuwe bestanddelen H2
Verlies én gunstige vergezichten H3
Pandemie als katalysator H4
De weg naar herstel en vernieuwing H5

Verwijzingen

Verwijzingen

- AD. (2021, mei 1). Huisartsen maken zich grote zorgen over vaccinatiekloof. *AD*, p. 13.
- AD. (2021 k, augustus 20). Corona maakt het makkelijker. *AD*.
- AD. (2021 l, augustus 6). Zwangere mijdt inenting. *Algemeen Dagblad*, pp. 1-7.
- AD. (2021 p, september 5). Coronabetogers op de Dam: '*Ik voel me vreemd, niet veilig en buitengesloten*'. Opgehaald van *AD*.nl.
- AD. (2021 q, september 3). *Hoe komen zorgprofessionals goed uit de pandemie?* Opgehaald van *AD*.nl.
- AD. (2021 r, september 7). Nog langer wachten op ziekenhuis. *AD* , pp. 1-5.
- AD. (2021 s, augustus 25). 'Zeg nu maar wat hij écht heeft, want corona bestaat niet'. *AD*, p. 5.
- AD. (2021 t, september 1). Artsen hopen op meer vaccinatiebereidheid. *AD* , p. 7.
- AD. (2021 u, augustus 27). Corona bij zwangere kan de baby sch*ad*en. *AD*.
- AD. (2021 v, augustus 26). Onderzoekers: corona bij zwangere kan leiden tot kapotte placenta en levensgevaar baby. *AD*.
- AD. (2021 w, augustus 25). Run op tweedehandsautos's: 'Bijna net zo gek als de huizenmarkt'. *AD*.
- AD. (2021 x, september 28). Strenge coronamaatregelen hielden ook de boeven thuis. *Algemeen Dagblad*, pp. 1,11.
- AD. (2021c, mei 27). Cybercriminaliteit in provincie vorig jaar bijna verdubbeld. *Algemeen Dagblad*.
- AD. (2021e, mei 29). Wachtlijsten: in een jaar alles inhalen? Nou ... *Algemeen Dagblad*, p. 3.
- AD. (2021f, juni 9). Personeel in zorg te moe om operaties in te halen. *Algemeen Dagblad*, p. 4.
- AD. (2021g, mei 8). Long covid: artsen staan nog voor een ra*ad*sel. *Algemeen Dagblad*, pp. 8-9.
- AD. (2021h, juli 22). Zwart scenario voor dit najaar nu al in kaart gebracht. *AD*, pp. 4-5.
- AD. (2021k, juli 29). Corona isoleert ouderen. *AD*, p. 1.
- AD. (2021n, juli 13). 'Geen zin, klinkt het uit het kinderbed'. *AD*, p. 5.
- Antonelli, M. e. (2021, september 01). Risk factors and disease profile of post-vaccination SARS-CoV-2 infection in UK users of the COVID Symptom Study app. *The Lancet*.
- Berenschot. (2021 b). *Corona, cultuur en gemeenten.*
- Berenschot. (2021, februari). *Scenarioverkenning voor de cultuursector.*
- Binnenlands Bestuur. (2021, april 30). *Instroom jeugdzorg met ruim 12 procent gedaald*. Opgehaald van www.binnenlandsbestuur.nl.
- Binnenlands Bestuur. (2021, januari 29). Meervoudige aanpak nodig bij aanpak coronacrisis (Kim Putters). *Binnenlands Bestuur*.
- Binnenlands Bestuur. (2021c). *Instroom jeugdzorg met ruim 12 procent gedaald*. Opgeroepen op april 30, 2021, van www.binnenlandsbestuur.nl.
- Binnenlands bestuur. (2021f, juli 26). Een pleidooi voor voorzorg, juist tijdens de crisis. *Binnenlands Bestuur*.
- Binnenlands Bestuur. (2021h, september 17). *Bouwplannen van provincies onder druk*. Opgehaald van Binnenlandsbestuur.nl.
- Binnenlands Bestuur (2021 i, september 2021). *Achtop tien niet-gevaccineerden voelen vaccinatiedwang.*
- CBS . (2021 m, augustus 6). *Vakanties in 2020*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2020, december 8). *Drenthe en Fryslan sterkste afname werkenden, relatief weinig gebruik steun*. Opgehaald van www.cbs.nl.
- CBS. (2020b). *Ruim 7 op de 10 heeft weinig zeker dienstverband.* Opgeroepen op december 1, 2020, van www.cbs.nl.
- CBS. (2021 aa, september 14). *Ziekteverzuim in de zorg*, 2021. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2021 o, augustus 23). *Prijzen bestaande koopwoningen, juli 2021*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2021 r, september 3). *Mentale gezondheid in eerste helft 2021 op dieptepunt*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2021 t, Augustus 31). *Toeristische bestedingen 43 procent lager in 2020*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2021 u, Augustus 27). *Auto- en motorbranche in tweede kwartaal terug op niveau twee jaar geleden*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2021 u, augustus 25). *Economie in driekwart regio's weer op of boven niveau van voor coronacrisis*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2021 v, augustus 21). *Toeristische bestedingen 43 procent lager in 2020*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2021c). *Wat zijn de gevolgen van corona voor arbeid en inkomen.* Opgeroepen op mei 17, 2021, van www.cbs.nl.
- CBS. (2021d, mei 28). *Nieuwsbericht*. Opgehaald van CBS.nl.

- CBS. (2021e, juli 23). *Aankopen bij Europese webwinkels, eerste kwartaal, 2021*. Opgehaald van CBS Nieuwsberichten.
- CBS. (2021f, juli 22). *Consumptie huishoudens groeit met bijna 9 procent in mei*. Opgehaald van CBS .
- CBS. (2021i, juli 8). *Minder boeken uitgeleend, toename gebruik online bibliotheek in 2020*. Opgehaald van CBS.
- CBS. (2021j, juli 5). *17 procent minder kilometers in coronajaar 2020*. Opgehaald van CBS.
- CBS. (2021k, juli 7). *Ruim helft zzp'ers ziet vraag tijdens coronacrisis afnemen*. Opgehaald van CBS.
- CBS. (2021l, juli 28). *Bevolkingsgroei trekt weer aan*. Opgehaald van CBS.
- CBS. (2021m, juni 21). *GGD-testdata: 6,7 miljoen mensen deden minstens één coronatest*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS. (2021n, augustus 18). *Doodsoorzaken 2000-2020*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS Nieuwsberichten. (2021 p, augustus 19). *Starters en stoppers op de arbeidsmarkt 2e kwartaal 2021*. Opgehaald van CBS.nl.
- CBS Nieuwsberichten. (2021 q, juni 23). *Onderwijs zorg en welzijn 2020/'21*. Opgehaald van CBS.nl.
- CPB. (2021, augustus 20). *Augustusraming 2021-2022*. Opgehaald van CPB.nl.
- CPB. (2021c, september 21). *Macro Economische Verkenning 2022*. Opgehaald van CPB.nl.
- De Kindertelefoon. (2021). *Jaarverslag 2020*. Opgeroepen op juli 29, 2021, van Kindertelefoon.
- De Nederlandsche Bank. (2021, augustus 26). *Huishoudens verwachten overgrote deel coronabesparingen niet consumptief te besteden*. Opgeroepen op september 9, 2021, van DNB.nl.
- Federatie medisch specialisten. (2021). *Resultaten peiling herstelplan voor de zorg: veel zorgprofessionals kampen met fysieke en mentale klachten*. Opgehaald van Demedischspecialist.nl.
- Gemeente Utrecht. (2021c). *Samenwerken aan een veerkrachtige stad. Advies van de taskforce maatschappelijke effecten corona*.
- GGD Regio Utrecht. (2020). *Regionale rapportage COVID-19, 11 november 2020*.
- GGD regio Utrecht. (2021 (juli)). *Regionale rapportage COVID-19; 14 juli 2021*.
- GGD regio Utrecht. (2021 d). *Regionale rapportage COVID-19 _ 1 september 2021*.
- GGD regio Utrecht. (2021 f). *Regionale rapportage COVID-19, 22 september 2021*.
- GGD regio Utrecht. (2021). *Hé, hoe gaat het met jou???*
- Hogeschool Utrecht, Kenniscentrum sociale innovatie. (2020). *De organisatorische en bestuurskundige opgaven die COVID-19 teweeg brengt in het sociaal domein*.
- Hogeschool Utrecht, lectoraat Jeugd. (2021b). *Slepend en soms ook slopend. De impact van (de maatregelen tegen) COVID-19 op het gezinsleven*.
- I&O Research. (2021 (juli)). *Coronavaccinaties. Een representatief onderzoek onder de Nederlandse bevolking (18+) naar de bereidheid te laten vaccineren tegen het coronavirus en het draagvlak voor het vaccinatiebeleid*.
- Inspectie Gezondheid en Jeugd. (2021). *Onvoldoende tijdige en juiste hulp voor jongeren met ernstige psychische problemen*.
- Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd. (2020). *Jeugdigen, jeugdhulp en Covid-19. Analyse eerste uitbraak en aanbevelingen voor de sector*.
- Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd. (2020). *Jeugdigen, jeugdhulp en Covid-19. Analyse eerste uitbraak en aanbevelingen voor de sector*.
- Instituut Pedagogische Wetenschappen Universiteit Leiden. (2021). *Kindermishandeling tijdens de eerste lockdown*.
- Kennisinstituut voor mobiliteitsbeleid. (2021 b). *De effecten van COVID-19 op mobiliteit: een analyse van de (wetenschappelijke) literatuur*.
- Kennisinstituut voor mobiliteitsbeleid. (2021). Lange termijn effecten corona op mobiliteit-conferentiebijdrage. Opgeroepen op februari 17, 2021
- Leerplatform MIRT. (2021, februari 2). Verslag sessie Lange termijn corona effecten.
- LIEC. (2021). *Jaarverslag 2020*.
- Locatus. (2021 b, augustus 19). *De paradox van de winkelleegstand in coronatijd*. Opgehaald van Locatus.nl.
- Locatus. (2021, maart 4). *Sluiting horeca en winkels dreigt zeventig jaar detailhandelsbeleid teniet te doen*. Opgehaald van Locatus.nl.
- Luisterlijn. (2020). *Jaarverslag 2020*. Opgeroepen op juli 29, 2021, van Luisterlijn.
- Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2021). Covid-19-phishing. *Criminelen misbruiken de coronacrisis voor phishing-aanvallen*.
- Movisie. (2021). *Eenzaamheid onder jongeren tijdens de coronacrisis.* Opgeroepen op oktober 4, 2021, van www.movisie.nl.
- Mulier Instituut. (2021 b). *Sporten en bewegen in tijden van corona*. Opgeroepen op augustus 23, 2021, van Mulierinstituut.nl.
- Mulier Instituut. (2021). *Corona en sporten en bewegen _ Factsheet 2021/10*. Opgeroepen op augustus 23, 2021, van Mulierinstituut.nl.
- National Institute for Health Research. (2021). *Up to one in three people who have had COVID-19 report long COVID symptoms*. Opgeroepen op Augstus 28, 2021, van NIHR.ac.uk.
- Natuur en milieu federatie Utrecht. (2020). *NMU peiling corona*. Opgehaald van Nmu.nl.
- Nederlands Jeugdinstituut. (2021, maart 10). *Corona toont belang van informele steun*. Opgehaald van www.nji.nl.
- Nieuwsuur. (2021, augustus 23). *Vaccinatieconflicten in families*. Opgehaald van Nieuwsuur.nl.

- NOS. (2020 c, mei 16). *Jongeren kampen met corona-eenzaamheid: 'Ik mis mensen om me heen'.* Opgehaald van NOS.nl.
- NOS. (2021 c, Augustus 17). *In 50 jaar tijd niet voorgekomen: meer vacatures dan werklozen.* Opgehaald van NOS.nl.
- NOS. (2021 d, augustus 26). *Meeste mensen niet van plan 'coronaspaargeld' op te maken.* Opgehaald van NOS.
- NOS. (2021 f, augustus 26). *Meeste mensen niet van plan 'coronaspaargeld' op te maken.* Opgehaald van NOS.nl.
- NOS. (2021p, september 11). *Studie: vaccins werken bij meeste patiënten met auto-immunziekte.* Opgehaald van NOS.nl.
- NOS. (2021q, augustus 11). *Mensen zijn in coronatijd meer gaan bewegen, vooral in en rond huis.* Opgehaald van NOS.nl.
- NOS Nieuws. (2021 b, augustus 20). E*conomie herstelt sneller, maar wlke rol speelt het personeelstekort?* Opgehaald van NOS.nl.
- NOS Nieuws. (2021, augustus 17). *Honderdduizenden met afweerproblemen niet beschermd na vaccinatie.* Opgehaald van NOS.nl.
- NU. (2021, augustus 1). *Protestmars in Amsterdam tegen coronamaatregelen.* Opgehaald van NU.nl.
- NUZO. (2021). *Geleerde lessen en aanbevelingen in coronatijd.*
- Nza. (2021). *Gevolgen van de coronacrisis voor de reguliere ziekenhuiszorg.*
- PBL. (2020 b). *Van coronacrisis naar duurzaam herstel.*
- Planbureau voor de Leefomgeving. (2021 d). *Thuiswerken en de gevolgen voor wonen, werken en mobiliteit. Op zoek naar trends, trendbreuken en kansen als gevolg van corona.*
- Provincie Utrecht. (2021, april 13). *Impact coronacrisis.* Opgehaald van www.provincie-utrecht.nl.
- Provincie Utrecht. (2021c, juni 28). *Impact coronacrisis. Overzicht economische effecten.* Opgehaald van ProvincieUtrecht.nl.
- Provincie Utrecht. (2021f, september 20). *Utrechts openbaar vervoer blijft volgend jaar op peil.* Opgehaald van Provincieutrecht.nl.
- Qompas. (2021, juni). *Switchen en uitval onder eerstejaars studenten op het mbo, hbo en wo.*
- Raad Volksgezondheid en Samenleving. (2021). Actualiteitencollege kenniscentrum Utrecht sociaal. Opgeroepen op maart 8, 2021
- Raad Volksgezondheid en Samenleving. (2021). *Wissels omzetten voor een veerkrachtige samenleving.*
- Rabobank / Raboresearch. (2021a, mei 3). *Meer gespaard sinds coronacrisis, maar aandeel Nederlanders zonder buffer niet kleiner.* Opgehaald van economie.rabobank.com.
- Rabobank / Raboresearch. (2021b). Economie en brede welvaart Midden Nederland.
- Rabobank Raboresearch. (2021 n, september 17). *Brede welvaart verder onder druk door slechtere gezondheid.* Opgehaald van Rabobank.nl.
- RaboResearch. (2021 m, september 16). *Regionale groei loopt dit jaar sterk uiteen.* Opgehaald van Rabobank.nl.
- Rijkosverheid. (2021h, augustus 30). *Einde steunpakketten voor banen en economie.* Opgehaald van Rijksoverheid.nl.
- Rijksoverheid. (2021 c). *Bonus voor zorgmedewerkers.* Opgeroepen op augustus 30, 2021, van Rijksoverheid.nl.
- Rijksoverheid. (2021). *Nederland versterkt verandert vernieuwt. Rode draden.*
- Rijksoverheid. (2021r, augustus 30). *Einde steunpakketten voor banen en economie.* Opgehaald van Rijksoverheid.nl.
- RIVM. (2021). Actualiteitencollege Kenniscentrum Utrecht Sociaal. Opgeroepen op maart 8, 2021
- RIVM. (2021 ab, september 23). *Vaccineren tijdens zwangerschap.* Opgehaald van RIVM.nl.
- RIVM. (2021 q, september 2). *Long (langdurige) COVID.* Opgehaald van RIVM.nl.
- RIVM. (2021y, oktober 4). *Mensen met afweerstoornis (immuungecompromitteerden).* Opgehaald van RIVM.nl.
- RIVM. (2021 d). *Long COVID ook na milde corona.* Opgeroepen op augustus 28, 2021, van RIVM.nl.
- RIVM. (2021 f). *Long (langdurige) COVID.* Opgeroepen op augustus 28, 2021, van RIVM.nl.
- RIVM. (2021 g). *Risicogroepen en COVID.* Opgeroepen op augustus 28, 2021, van RIVM.nl.
- RIVM. (2021 i). *Sport- en beweeggedrag in 2020.*
- RIVM. (2021b). *Indirecte effecten van corona op gezondheid.* Opgeroepen op februari 22, 2021, van www.rivm.nl.
- RIVM. (2021e, juni 26). *Risico op angststoornis of depressie onder jongvolwassenen toegenomen.* Opgehaald van RIVM.
- RIVM. (2021z, augustus 11). *Mensen zijn in coronatijd meer gaan bewegen, vooral in en rond huis.* Opgehaald van RIVM.nl.
- SCP. (2020). *Beleidssignalement maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen.*
- SCP. (2020 u). *Corona en de betekenis van het culturele leven.*
- SCP. (2020d). *Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. Beleidssignalement maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen.*
- SCP. (2021 l). *Thuis of terug naar kantoor.*
- SCP. (2021a). *Een jaar met corona. Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona.*
- SCP. (2021b). Kansenongelijkheid en kwetsbare groepen. Conferentiebijdrage. Opgeroepen op maart 8, 2021

- SCP. (2021f). *De veranderende wereld van werk.*
- SCP. (2021 p). *Verwachte gevolgen van corona voor sociale contacten en sociaal gedrag.*
- SCP. (2021g). *De werkende duizendpoot: hulpbronnen en barrières voor werkenden die zorgen en leren.* Opgeroepen op juli 26, 2021
- SCP en RIVM. (2021). Maatschappelijk beeld van Nederland in coronatijd #3_conferentiebijdrage.
- SER. (2021). *Perspectief op herstel.*
- Solgu. (2021, juni 7). Signalen coronacrisis 2020 - Mailbericht.
- Staat van Utrecht. (2021). *Gezond bewegen in de provincie Utrecht.*
- Thuisbesmet.nl. (sd). *Lieve Mark.* Opgeroepen op mei 20, 2021, van https://thuisbesmet.nl.
- ToeZine. (2021, 2 18). *Overvolle natuurgebieden: hoe zijn we de drukte de baas?* Opgehaald van www.toezine.nl.
- Totta Research . (2020). *Jongerenpeiling: resultaten onderzoek 2020 in opdracht van de gemeente Houten.*
- Trimbos Instituut. (2021, april 14). *Zorggebruik in de volwassenen ggz op niveau van voor coronacrisis.* Opgehaald van www.trimbos
- Trimbos Instituut. (2021a). *Zorggebruik in de volwassenen ggz op niveau van voor coronacrisis.* Opgeroepen op april 22, 2021, van w
- Trimbos Instituut. (2021c, februari 25). *Voortdurende coronacrisis leidt tot toename psychische klachten en behoefte aan perspectief*
- Trouw. (2021d, juli 17). *Door discussie over vaccinatie dreigt onze vriendschap na veertig jaar te stranden.*
- Trouw. (2021, september 18). De drie w's van nog lang en gelukkig werken. *Trouw.*
- TU Delft. (2021). Langetermijn invloed Covid-19 op mobiliteitsgedrag en implicaties infrastructuur.
- Universiteit Leiden, Instituut Pedagogische wetenschappen. (2021). *Kindermishandeling tijdens de eerste lockdown.*
- Universiteit Utrecht. (2021). *Het welzijn van mbo-studenten in tijden van corona.*
- UWV. (2021, september). *UWV nieuwsflits arbeidsmarkt Midden-Utrecht augustus 2021.* Opgehaald van UWV.nl.
- VNG. (2021, augustus 5). *€ 50 mln draagt bij aan verminderen druk op acute jeugd-ggz.* Opgehaald van VNG.nl.
- Volksgezondheid gemeente Utrecht. (2021, mei 7). *Gezondheidsverschillen en kansengelijkheid.* Opgehaald van www.volksgezondheidsmonitor.nl.
- Volkskrant. (2021 a, maart 31). In februari flink meer baby's geboren ten opzichte van vorig jaar, maar is het een echte geboortegolf? *Volkskrant.*
- WRR. (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid.*

Wat is de Staat van Utrecht?
De Staat van Utrecht geeft u informatie over het woon-, werk- en leefklimaat in de provincie Utrecht. Op de website is onderzoeks-informatie te vinden over een groot aantal maatschappelijke en bestuurlijke thema's, toegespitst op de Utrechtse situatie. De Staat van Utrecht heeft onder andere een databank met meer dan 440 indicatoren op gemeente- en provincieniveau. Uitgangspunt van de Staat van Utrecht is om zonder politieke kleur zoveel mogelijk betrouwbare informatie te bieden die kan bijdragen aan het duiden van lokale of regionale opgaven.

Voor wie is de Staat van Utrecht bedoeld?
De Staat van Utrecht is bedoeld voor iedereen die geïnteresseerd is in maatschappelijke opgaven binnen de provincie Utrecht; bestuurders, beleidsmakers, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties, ondernemers, studenten en bewoners.

Colofon

De Staat van Utrecht wordt ontwikkeld in opdracht van de Provincie Utrecht in samenwerking met de gemeente Utrecht.

Rapportage special
Ingrid van Lieshout
(Staat van Utrecht / Gemeente Utrecht)

Vormgeving
DDK, Utrecht

Bronvermelding
Het overnemen van gegevens uit deze special is toegestaan met bronvermelding: Staat van Utrecht, Provincie Utrecht.

Disclaimer
In deze special wordt gebruik gemaakt van gegevens afkomstig van derden. Hoewel de bronnen als betrouwbaar bekend staan en er zo zorgvuldig mogelijk is omgegaan met de beschikbare data, zou het kunnen voorkomen dat er onjuistheden zitten in de informatie in deze special.

Oktober 2021

Staat van Utrecht

Oktober 2021

Dit is een uitgave van de Staat van Utrecht

www.staatvanutrecht.nl

PROVINCIE UTRECHT

Gemeente Utrecht